

KOHLBRUGGE EN DE AFSCHIEDING

Dr. H. F. Kohlbrugge, 1803-1875
Predikant te Elberfeld, Duitsland

Door

Dr. J.C.S. Locher, (1867-1940)
Predikant van de Nederlands Hervormde gemeente te Leiden

Vereniging tot uitgave van Gereformeerde geschriften, Amsterdam, 1934

STICHTING DE GIHONBRON
Voltaweg 18
MIDDELBURG
2010

INHOUD

Voorbericht

INLEIDING

I. DE AFWIJZING VAN DE AFSCHIEDING IN NEDERLAND

II. DE NEDERLANDS GEREFORMEERDE GEMEENTE TE ELBERFELD

III. DE VERHOUDING TOT DE NEDERLANDSE KERKELIJKE TOESTANDEN IN DE TIJD NA DE VESTIGING IN ELBERFELD

Waarin vermeld: **Brief van Kohlbrugge aan C. van de Oever, leraar bij de Gereformeerde Gemeente, 'onder het kruis', te Rotterdam, 15 Dec. 1859.**

BIJLAGE

1. Brief van dr. H. F. Kohlbrugge aan Ds. H. de Cock inzake zijn schorsing

2. Brief van Ds. A. BRUMMELKAMP te Hattem aan Dr. H. F. KOHLBRUGGE

3. Antwoord aan Ds. A. BRUMMELKAMP te Hattem van Dr. H. F. KOHLBRUGGE

4. Aan Hr. F. Lucas te Westmaas bij Oud-Beijerland

5. Kohlbrugge en Capadose, beiden uit de Réveilkring, over Afscheiding etc.

VOORBERICHT

Nu het honderd jaren geleden is, dat de Afscheiding begon, achtten wij het dienstig, deze studie in het licht te geven. We betuigen daarbij onze hartelijke dank aan Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge, die ons veel belangrijke gegevens verschafte, waaruit de studie voor een groot deel is opgebouwd, en ons in de gelegenheid stelde, verschillende brieven uit het Kohlbrugge-Archief te Utrecht te raadplegen. We danken ook het Presbyterium van de Nederländisch Reformierde Gemeinde te Elberfeld voor de gegevens ons vandaar verstrekt.

Daar ons geschrift vooral voor Nederlandsche lezers van belang is, hebben wij de aanhalingen uit Duitse werken, die wij in de tekst opnamen, in het Nederlands vertaald.

Dezelfde reden leidde er ons toe, ons af te vragen, hoe wij de naam Kohlbrugge zou drukken, met u of ü. Na overleg met de kleinzoon van Kohlbrugge, Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge te Utrecht, besloten wij het eerste te kiezen, en wel om de volgende redenen:

1°. al in oude kerkboeken van Ankum (Hzegau) in de buurt van Osnabruck, waar de familie Kohlbrugge sedert p.l.m. 1648 woonde, komt de schrijfwijze zonder Umlaut voor, evenals men b.v. eertijd ook schreef: Osnabrugge;

2°. Voor Nederland is Umlaut op de u volstrekt niet nodig, daar wij de u zonder Umlaut nooit als oe uitspreken;

3°. Het geslacht Kohlbrugge werd vóór het einde van de vorige eeuw in Nederland ingeburgerd;

4°. Kohlbrugge zelf voelde zich tot aan het einde van zijn leven als Nederlander;

5°. De genoemde Prof. Dr. Kohlbrugge schrijft zijn familienaam sedert tientallen jaren zonder Umlaut.

Een uitzondering maken wij, waar wij de titels van andere werken aanhalen.

DE SCHRIJVER.

INLEIDING

In dit jaar 1934 is het honderd jaar geleden, dat heel Kerkelijk Nederland beroerd werd door de Afscheiding, Sommigen herdenken dat feit als aanvang van de vrijmaking van de Kerk van Nederland; andere betreuren het ten zeerste als een scheuring van het lichaam van Christus.

Er was een man, die meer dan velen van de Synodale hiërarchie had te lijden gehad, namelijk Dr. H. F. Kohlbrugge, die men een paar jaren tevoren willekeurig had belet tot de Nederlands Hervormde Kerk toe te treden, zodat hij, brandende van begeerte om het Evangelie te verkondigen, daarvan verstoken werd en als ambteloos burger jaren lang in Utrecht moest leven. Waarom ging hij niet mee? Waarom weigerde hij ook later, in 1839 beslist, toen Ds. Brummelkamp hem vriendelijk daartoe uitnodigde?

Diezelfde man werd in 1848 in Elberfeld predikant van de Niederlandisch Reformierte Gemeinde, die naast de Staatskerk, zelfs naast een tot die Staatskerk behorende Gereformeerde Gemeente, zich in Elberfeld constitueerde. Hoe kon dat?

De beantwoording van deze vragen leek ons, én met het oog op de Kerkelijke toestand in het algemeen, en met het oog op de betekenis van Kohlbrugge ook voor het heden niet zonder belang. En hetgeen daarover in het uitvoerige werk van Dr. J. van Lonkhuijzen voorkomt, leek ons niet voldoende.

Daar het Kohlbrugge-Archief te Utrecht meer dan vroeger gelegenheid geeft, de geschriften van Kohlbrugge en ook zijn correspondentie na te gaan, hebben we ons aan het werk gezet en bieden de achterstaande studie aan het publiek aan.

De inhoud berust dan ook op brieven uit die tijd en geeft de zienswijze van Kohlbrugge in verband met de tijdsomstandigheden weer. Eigen oordeel te geven lag niet in de bedoeling.

Behalve in verschillende geschriften over de levensloop van Kohlbrugge, waar de zaak vanzelf ter sprake kwam, is ons onderwerp ook behandeld in de *Inleiding van de Lijst van Werken en Geschriften van en over Dr. H. F. Kohlbrugge*, door J. H. F. Kohlbrugge, Amsterdam 1887 en door Ds. G. W. Locher te St. Johannesga in een reeks van artikelen in "Het Kerkblaadje", Weekblad, destijds onder de redactie van Ds. J. C. V. Meischke te Raamsdonkveer, in het jaar 1912, negende Jaargang, No. 22-27.

Wij behandelen:

- eerst de houding van Kohlbrugge tegenover de afscheiding hier in Nederland;
- daarna gaan wij na, hoe het kwam tot een afzonderlijke gemeente te Elberfeld met Kohlbrugge als predikant;
- eindelijk zien wij, hoe Kohlbrugge zich later tegenover de verschillende kerkgemeenschappen hier in Nederland stelde.

I. DE AFWIJZING VAN DE AFSCHIEDING IN NEDERLAND

Er was zeer zeker allerlei, waardoor Kohlbrugge op de weg van de afscheiding gedreven kon worden. De Gemeente, waarin hij geboren en opgegroeid was, de Hersteld Lutherse Gemeente te Amsterdam, had zich indertijd juist van de Evangelisch-Lutherse Gemeente afgezonderd, omdat in de laatste, volgens het oordeel van hen, die heengingen, de Lutherse leer niet zuiver was bewaard. Toen desniettemin ook een predikant van die Gemeente van de orthodoxe Lutherse leer bleek af te wijken, diende Kohlbrugge met andere een klacht in. In plaats van die te onderzoeken, plaatste men hem voor de keuze, haar te herroepen of afgezet te worden als proponent. Hij koos het laatste en was nu verstoken van de gelegenheid, om Gods Woord te verkondigen.

Daarna overtuigd geworden van de waarheid van de Gereformeerde leer inzake de Uitverkiezing en het Avondmaal, trachtte hij te Utrecht lidmaat van de Hervormde Gemeente te worden en zó tot het predikambt te komen. Op schandelijk willekeurige wijze werd hem dat belet.

In Duitsland was er hoop op een beroep naar een Gemeente. Maar alle kansels van de Rijnprovincie werden hem verboden, omdat hij een tegenstander was van de vereniging van de Lutherse en de Gereformeerde Kerk (Unie) en de aan de Kerk voorgeschreven liturgie (Agenda).

De gedachte lag voor de hand: de Hervormde Kerk betoont zich door de wijze waarop zij optreedt tegen de belijders van de gereformeerde leer en tegenover hem in het bijzonder, als een valse kerk; waarom niet de belijders van de gereformeerde leer bijeen te roepen en een nieuwe kerkgemeenschap te vormen? Kohlbrugge was buiten die Kerk opgegroeid. Hij werd door haar afgestoten; wat gemeenschap had hij met haar?

Zeker waren er onder die met hem verkeerden, die tot stichting van een vrije Kerk geneigd waren, b.v. Twent van Rozenburg, die aan de vrije Kerk te Genève zijn bekering te danken had. W. de Clercq verhaalt in zijn dagboek, dat Kohlbrugge er werkelijk ernstig over gedacht zou hebben en slechts door Da Costa zou terughouden zijn, met wie hij vóór de briefwisseling over de preek over Rom. 7: 14 broederlijk bevriend was. Later heeft hij blijkbaar ontkend, daaraan gedacht te hebben, hoewel Da Costa beweerde het hem zwart op wit te kunnen bewijzen. Misschien geeft hier nader licht een brief, die Kohlbrugge in het jaar 1831 aan een vriend, waarschijnlijk Schröter, geschreven heeft, en die ook onder de ogen van Da Costa moet gekomen zijn. De brief handelt vooral over een plan, om een tijdschrift op te richten. Kohlbrugge schrijft daarin het volgende:

“Ik voor mij zou niet aarzelen om er de naam aan te geven van tijdschrift ter Kerkhervorming of voor Neerlands Kerkhervorming of nog liever voor Hervormden en Hervorming, of voor **Gereformeerden en Reformatie**. Het laatste is een naam, die mij zó aanstaat, dat ik er wel een grote pillegift voor zou over hebben. Wat er met onze Kerk, - ik zeg de onze, omdat ik er met mijn hart lidmaat van ben, - gebeuren zal weet ik niet, op het platteland en hier en daar in de steden, rem expertus sum,¹ neemt de afzondering meer en meer toe, en het hapert slechts aan één persoon, die zich aan het hoofd stelle, en de scheiding is er. Maar hoe dit zij, en wat er kome, of de Heere vrienden of vijanden gelijkertijd in de dut zal vinden, dan of de eerste

¹ ik weet het bij ervaring

vroeger ontwaken zullen en zich openlijk zullen verklaren, dat zij zulk een anti-Christische papistische en libertijnsche leer niet langer kunnen verdragen, en nog minder dulden, dat men een uit was geboetseerd Christusbeeld, van binnen vol stro, voor de levende Christus uitroept, dit blijve toch - hoc firmiter teneamus² - de Christelijke Religie met Oranje als beschermheer behoort ons toe, hetzij er Hervorming kome met of zonder dat wij kerkelijk gesepareerd worden. Gij verstaat mij, de *oude* gereformeerde kerk zien wij nimmer meer, *maar er komt nog een dag van genade over Nederland*, en onder Oranje als voedsterheer zien wij een Bijbels gereformeerde kerk opgericht, óf het is gedaan met Kerk, Oranje en Vaderland; verwachten wij het laatste, waartoe dan nog een geschrift zoals wij bedoelen, dan liever een Jeremiade.

Smeken wij daarentegen met veel worstelingen, tranen en verzuchtingen de God van al ontfermingen om genade en om vernieuwde uitstortingen van de Heilige Geest over de al oude hof en lusttuin van de Heere, en wordt het ons gegeven *Amen* te zeggen op dat zielsgebed, gelijk het veel geliefde Broeders en ook mij gegeven wordt van Hem, Wiens roepingen en verkiezingen onberouwelijk zijn, en die zich al een volk in Nederland toebereidt, dat gewillig zal zijn en zijn hals zal over hebben voor de waarheid op de dag van Zijn heikracht, laat ons dan ons en het onze gereformeerd noemen, laat ons gereformeerd schrijven, leven, strijden, lijden, sterven. Amen.”

Niet ontkend kan worden, dat de gedachte aan de mogelijkheid ener afscheiding bij Kohlbrugge in die dagen (1831) aanwezig is geweest. Maar wel hebben wij er op te letten, dat hij niet schrijft over “zich separeren” maar over gesepareerd worden; het woordje “worden” heeft hij onderstreept. Ook komt duidelijk al hier uit het vasthouden aan het drievoudig snoer: *Kerk, Oranje, Nederland*. We hebben te onderscheiden tussen een systematisch opgezette actie tot afscheiding, waarvan niet blijkt dat Kohlbrugge ze gewild heeft, en de gedachte aan de mogelijkheid, dat het tot separatie zou komen, waarbij Kohlbrugge zich voorstelt, dat hij en wie het met hem eens waren, een passieve rol zou spelen, en waarbij geheel afkeurende kritiek niet uitgesloten is op de Kerk, zoals ze officieel door haar besturen en de meeste predikanten vertegenwoordigd werd.

In zijn brief aan De Cocq, toen deze geschorst was, gaf hij in overweging, door te blijven preken. “Ware ik predikant geweest, dat is, had ik handoplegging ontvangen, gelijk gij, ik zou mijn bediening blijven waarnemen... Niet geschorst, waart gij predikant van de gemeente Ulrum, geschorst, bent u het van de Gemeente te Ulrum en van al gemeenten, waar men u horen wil, Ik zeg niet, dat gij het daarom ook zo doen zou, maar ik deed het zo, indien ik predikant van de Gereformeerde Gemeente,³ en geschorst ware. Ik liet het stenen gebouw en de houten preekstoel staan waar het stond... (J. van Lonkhuijzen, Kohlbrugge en zijn prediking. Bijlage B. bl. 11).

Een zeer sterke uitdrukking vinden we in de brief aan Da Costa (Hoogst Belangrijke Briefwisseling, Tweede druk, Utrecht, C. van Bentum 1880 bl. 38).

Kohlbrugge verklaart daar uitdrukkelijk, dat een Christen volgens hem niet maar alles mag doen. “De wijngaard van de Heere heeft een omtuining. Deze omtuining heb ik kortelijk beschreven in mijn preek (inleiding).” En nu komen de woorden: “Wilt gij er op drukken, zo

² laat ons dat sterk vasthouden

³ Kohlbrugge gebruikt hier, zoals toenmaals dikwijls, het woord ‘gereformeerd’ voor een Hervormde Gemeente in de betekenis, die hij er aan hechtte in de brief aan Schröter, hierboven aangehaald.

verlaat een kerk, waar geen zuivere prediking van het Woord en geen tucht meer is.”

Wij moeten deze uitdrukking trachten te verklaren. Da Costa heeft in zijn brief (bl. 12) Kohlbrugge in gemoede gevraagd, hoe hij “met een gevoel hetwelk zo rechtstreeks strijdt met de leer van onze Heidelberger Catechismus, zich met mogelijkheid nog kon beschouwen als iemand, die, de Gereformeerde Belijdenis van harte toegedaan, alleen door de vijandschap van de mensen was verhinderd geworden, overeenkomstig die belijdenis in de Kerk, die dezelve bewaarde, te worden toegelaten.” Daartegenover heeft Kohlbrugge al op blz. 21 gezegd: “UEd. denkwijze, dat de tegenwoordige Hollandse Kerken haar aloude belijdenis bewaren, kan ik niet aannemen.”

Het gaat nu in de briefwisseling om de vraag naar de Wet. Da Costa heeft Kohlbrugge beschuldigd van Antinomianisme in zijn preek Rom. 7: 14. Kohlbrugge zegt nu, dat Da Costa als hij dan zelf nauwkeurig naar de Wet wil wandelen, deze Kerk, die de prediking van het Woord en de Sacramenten zo verwaarloost, zou dienen te verlaten.

Nog in 1850 komt de onverschilligheid tegenover het stenen gebouw naar voren in een brief aan de Heere Kol, waarin overigens de afscheiding ten sterkste verworpen wordt.

Hij schrijft daar: “Ziehier de manier waarnaar gij te handelen hebt. Ik Kol ben Nederlander en Gereformeerd. Nederlander en Gereformeerd is onafscheidelijk verbonden. Nederlands heil en welvaren en de Gereformeerde Kerk zijn vereenzelvigd. Zó heeft God het gezet van de beginne van de Reformatie. Scheiding of Schisma is in Nederland nimmer te gedogen. Ik Kol maak met zo velen als er nog gereformeerd zijn de Nederlandsche Gereformeerde Kerk uit, of ik die ken of niet ken, zie of niet zie, is mij hetzelfde. Voor zover ik ze niet ken en niet zie, zeg ik, de Gereformeerde Kerk is hier, en dan wijs ik op mijn binnenkamer op mijn Bijbel en op mijn hart. Die stenen gebouwen en wie daarin leren, gaan mij niet aan, als zij mij de gereformeerde leer niet brengen zij maken met hun gebouwen, leerstoelen en grote hoeveelheid de gereformeerde Kerk niet uit.”

Het is hier nog niet de plaats, om te wijzen op een latere wijziging in Kohlbrugge’s houding. Voor ons is op het ogenblik van belang, dat Kohlbrugge in die dagen de Nederlandsche Hervormde Kerk, zoals ze uitwendig door haar besturen vertegenwoordigd werd, niet zonder meer heeft vereenzelvigd met het lichaam van Christus. Toch heeft hij afscheiding afgekeurd. al in 1832, vóór de grote ommekeer in zijn leven, die hem van Da Costa en de zijnen scheidde, verweerde hij zich beslist tegen de aantijging, als zou hij afscheiding bedoelen. Dat was, toen er vanwege de cholera bidstonden werden gehouden, die niet van de officiële Kerk uitgingen. In het volk werd dat gevoeld als een “iets bijzonders willen zijn”, vromer willen zijn dan andere, als het maken van scheuringen, en men wierp bij de deelnemers de ruiten in stukken. Ook de politie keurde het af.

De aanhangers van de Conventikelen wendden zich nu met een rekwes tot de Koning en verzochten, zulke samenkomsten te mogen houden. Het rekwes werd opgesteld door Kohlbrugge. Tot hem wendde zich de politie om inlichtingen. Hij antwoordde schriftelijk en eindigde met deze woorden: “Tenslotte verklaren wij plechtig, dat wij het verzoek aan Z.M. gedaan, doen als lidmaten van de Gereformeerde Kerk, protesterende wij als zodanig tegen elk, die onze handelingen zou verklaren te geschieden om scheuring of scheiding in het Gereformeerd Kerkgenootschap te bewerken (gelijk wij gisteren ter uwer directie ons hoorden tegenvoeren) en die ons in onze rechten als gereformeerde lidmaten zou willen aanranden of ons van deze zou willen beroven.”

Waarom heeft Kohlbrugge, die toch werkelijk niet de bestuurshiërarchie de treurigste ervaringen had gehad, niet willen meedoen, om daartegenover een andere Kerk op te richten, waar zijn kinderen konden gedoopt worden en hem de vurig begeerde gelegenheid gegeven

werd om Gods Woord te verkondigen? Waarom zette hij al na het gebeurde in de Hersteld Lutherse Gemeente, toen hem rijke Engelsen een aanbod deden van f 100.000, dat in financieel opzicht de weg opende tot stichting ener afzonderlijke gemeente, eenvoudig de hoed op en ging weg? (Brief aan Freule M. Schorer te Middelburg).

Wel was Kohlbrugge in een gemeente geboren en grootgebracht, die door afscheiding was ontstaan, de Hersteld Lutherse. Maar hij had aan den lijve ervaren, dat zulke afscheiding nog volstrekt geen zuiverheid van de leer voor de toekomst waarborgt. Men had zijn klacht immers afgewezen en hem willen dwingen, haar te herroepen en daarmee orthodox te noemen wat hij onmogelijk als orthodox kon erkennen.

We kunnen hier verder daaraan denken, dat Kohlbrugge, die van meet af Oranje liefhad en onder de invloed van de Reveilkringen van harte vasthield aan het drievoudig snoer: Kerk, Oranje, Vaderland (zie al bovengenoemden brief aan Schröter), die evenals hij hier te lande Da Costa's *bezwaren tegen de Geest dezer eeuw* van harte beaamde, ook in Duitsland zich aansloot bij de zeer conservatieve Von van de Heyds, ook op kerkelijk gebied bij al kritiek op liet doen van de besturen toch het oprichten van een tegenkerk als een revolutionaire daad moest beschouwen. Hij wilde een weg van orde. De regering beschouwde de afscheiding als iets revolutionairs. Hoewel hij het geweld, dat tegen de Afscheidenen door haar gepleegd werd afkeurde, moest ook dat hem tegenhouden.

Wanneer hij naderhand, in 1853, in een door hemzelf opgestelde schets van zijn leven het motief opgeeft, waarom hij niet met de afscheiding ook ging, drukt hij zich aldus uit: "Tot zijn grote grief zag hij toen de afscheiding ontstaan en de voor de kerk verderfelijke maatregelen daartegen. Die afscheiding te helpen, of zich aan het hoofd der zelf te zetten, kon niet in hem opkomen, hij vasthoudende aan het drievoudig snoer: *Kerk, Oranje en Vaderland*.

Ook wijzen we op het grote gewicht, dat hij hechtte aan de noodzakelijkheid van de kerkelijke ordening van een predikant door andere, geordende predikanten, zoals blijkt uit de aanhaling van zijn brief aan De Cocq en later uit de moeite, die hij deed, om zich te Elberfeld door een predikant te laten ordenen.

In de Reveilkring heerste zo grote vrees voor partijschap, dat sommigen, zoals Messchert en W. de Clercq zelfs bezwaren uitten tegen het uitgeven van een tijdschrift.

Vooraf gold in die kring het beginsel van lijdelijkheid. Capadose had bezwaar tegen de stoomboot die op eigen kracht dreef en zich niet liet drijven. Velen met hem verwierpen de koepokinenting. Dat werd tot een soort wet van vroomheid. Kohlbrugge deelde die bezwaren, hoewel hij veroordeelde, dat men er een wet van maakte.⁴

Passief te zijn, daartoe vermaande Kohlbrugge ook De Cocq in zijn al boven aangehaalde brief. Men heeft dat "passief" zijn gemaakt tot het hoofdbeginsel van Kohlbrugge's prediking en doen, en zich dan verwonderd, dat hijzelf er soms van bleek af te wijken. We moeten hem echter in deze goed verstaan.

Boven haalden wij aan hetgeen Kohlbrugge zeide, dat hij doen zou in het geval van De Cocq: "Ik liet het stenen gebouw en de houten preekstoel staan waar het stond." Hierop laat hij volgen: "verzette mij tegen elke gewelddadigheid, die de een of ander zou willen voorstellen ter van mijn bescherming tegen het wettig bestuur, en liet met mij doen, wat men goed vond. Geweld hebben de Apostelen niet gebruikt. Kracht of geweld van mensen, vleselijke wapenen doen het ook niet, maar zijn een gruwel in Gods ogen, en zijn altijd nadelig voor de zaak van de Waarheid, zoals de geschiedenis van de Hussieten duidelijk bewijst." En hierop volgt nu: "Passief moeten wij zijn in alles; daarmee verwerven wij ons wel geen vrienden, maar dat doet er niet toe. Die er op willen slaan, zijn helpers van de duivel. De apostelen van de Heere

⁴ Dit is niet begrepen door hen, die zijn houding tegen de broeders De Clercq in deze zaak veroordeelden.

geroepen, gehoorzaamden in alles het wettig gezag, maar hun lippen lieten zij niet bedwingen, zij lieten zich geselen en boeien met een vrolijk gelaat, stenige en half dood slaan, maar in hun ambt, hun van de Heere toevertrouwd, waren zij getrouw.”

Dat laatste geeft aan de hele “passiviteit” een ander aanzien. Zijn passiviteit staat tegenover het gaan buiten zijn roeping, het plegen van geweld. Maar ze sluit niet uit het nakomen van de roeping. In die dagen was Kohlbrugge overtuigd, dat De Cocq, die eenmaal de handoplegging had, door moest gaan met prediken, wat er dan ook van kwam. Zó zou men het heil van de Heere gezien hebben. De Cocq was eerst lijdelijker dan Kohlbrugge wilde, predikte niet. Maar naderhand scheidde hij zich af en ging tot formatie van eigen kerk over,

Intussen was er nog iets anders gebeurd. Juist het punt van de lijdelijkheid komt ter sprake in de preek, door Kohlbrugge op 31 Juli 1833 te Elberfeld gehouden over Rom. 7: 14, Die preek is de uiting van de grote ommekeer in zijn leven, van zijn tweede bekering, van de wet van de werken tot de volheid van de genade. Niet dit predikte hij dat we van de heilige Wet Gods ontslagen zijn, om te kunnen doen wat wij willen. De Wet handhaafde hij ten zeerste in haar volle heiligheid. Maar het doen van de mensen, die de Wet zelf ter hand neemt om al heiliger te worden, valt onder het oordeel. Een andere weg wordt er aangewezen voor hem, die, bij al kennis van zijn vleeselijk zijn, begeert heilig te wandelen: *de weg des geloofs in Christus, Die Zelf de planten reinigt, die Hij geplant heeft.*

In dat getuigenis zag Kohlbrugge van nu aan zijn zending. De strijd ging niet alleen tegen het rationalisme, tegen hen, die de hoofdwaarheden van het Christendom min of meer ontkenden, tegen hen, die de mannen van het Reveil en degenen die zich straks afscheidden op dezelfde hatelijke manier bejegenden als ze Kohlbrugge gedaan hadden. De strijd ging tegen het fijne Pelagianisme, dat hij zag in het eigen legerkamp.

Tegen dat getuigenis kwam men van alle kanten op. In het Wupperdal, in de kring van het Reveil, waarbij we vooral denken aan Da Costa, die aan Kohlbrugge de bekende brief schreef. En ook zij, die zich straks zou afscheiden, sloten zich aan bij de veroordeling van die preek, omdat zij Antinomianisme zou bevatten. Vooral zal Scholte die beschuldiging hebben geuit, die, meer dan de Cocq, stond onder de invloed van Da Costa. Ten sterkste zal dat uitgekomen zijn in een voorval, dat mij mondeling eens door Ds. B. Lütge is meegedeeld. Scholte zou tot Kohlbrugge gezegd hebben: *Die preek van jou over Rom. 7: 14 is vervloekt*; waarop het antwoord zou gevallen zijn: *Dan bent u ook vervloekt met al uw doen.*

Hierop zal vooral zien de scherpe beschuldiging, die Kohlbrugge in 1839 in zijn brief aan Brummelkamp⁵ uitte, toen deze hem vroeg, of hij een beroep van een afgescheidene gemeente in overweging zou nemen. Hij zegt daar’ “Brummelkamp, voordat er een Afgescheidene Gemeente was, is er een zonde begaan, is er onschuldig bloed vergoten gelaten, dat de vloek heeft doen kleven ook op die en die, die de Afscheiding begonnen, voortgezet en tot hiertoe samengehouden hebben, en dat hetzij men zich daarvan bewust of onbewust was; op al kleeft dat oordeel, die die zonde begaan of zich aan de vergieters van dat bloed aangesloten hebben en die, zolang het eigen er niet ook gemoeid was, gehoorzaamd hebben; zonder die zonde was er zeker geen afscheiding gekomen, en gijlieden hadt het heil van de Heere gezien met kracht, met wonderen en met tekenen van de God Israëls.”

Hier is de vraag, wat er onder dat vergieten van onschuldig bloed is te verstaan. Meer dan

⁵ Deze brief is verschillende keren uitgegeven. Wij volgen hier de afdruk in Amsterdamsch Zondagsblad 7e Jaargang bl. 261, die volgens Kohlbrugge’s eigen aanwijzingen gezuiverd is van de fouten in vroegere afdrukken.

eens beklagt Kohlbrugge er zich over, dat men hem eigenlijk na het willekeurig beletten van zijn toetreding tot de Hervormde Kerk alleen heeft laten staan, dat toen niemand zich verroerd heeft, ook zij niet, die later de afscheiding begonnen. Hij noemt in dat verband de handelwijze van de Hervormde besturen een moord (Brief aan W. de Clercq, 1840). Het zou in de lijn van zijn gedachte liggen te veronderstellen, dat, als er toen een krachtig protest gekomen was, de Kerk op een ongedachte wijze was bevrijd.

Intussen geeft Kohlbrugge in het jaar 1863 in een brief aan Lucas een andere uitlegging aan de uitdrukking “onschuldig bloed vergieten.” Lucas had toen blijkbaar over zijn brief aan Brummelkamp gevraagd. Hij schrijft daar die brief aan Ds. B. in 1839 geschreven, heb ik niet in mijn hoofd; ik bezit er ook geen copie van. Voor jaren zag ik die brief met die van B. gedrukt; die van B. zonder spelfouten, de mijne van spelfouten kriellende. Ik had gewenst, dat gij de eigen woorden of volzin mij had voorgelegd. Hoe dit zij, in 1833 verscheen van mij één leerrede over Rom. 7: 14, Zij die spoedig daarop de afscheiding invoerden, verwierpen die leerrede en beschuldigden mij van Antinomismus of wetsbestrijding. Ik doorliep toen al boeken, die ooit van de antinomianen uitgegeven zijn. Dat noemde ik en dat noem ik nog *onschuldig bloed vergieten*, iemand te beschuldigen van die ketterij aller ketterijen, waarvan mijn ziel een afschuw heeft. Zij verwierpen in mijn persoon het getuigenis, waarin de redding van land en kerk lag. Tegen al mijn waarschuwen aan werd de afscheiding begonnen en doorgezet. Honderden die zich afscheidden, vraagden eerst bij mij aan, ik zou hun in de Naam van de Heere zeggen, wat hier de rechte weg was, het welk zij dan aanhoorden; weer en weer komende, zeiden zij eindelijk, zij hadden er geen licht in, en scheidten zich intussen spoedig daarop af. Zij, die de kerk waren, gingen kerkjes stichten, lieten zich door deels onbekeerde jongens drijven om naar vlees te kunnen wandelen en verwierpen in mij de door God gezonden en door veel lijden toebereiden getuige, die weer met de leer kwam, welke God op het hoogst verhoogt en de mens op het diepst verootmoedigt. Die ik liefhad keerden mij de rug toe en de vijanden hadden hun wil.”

En nu lezen wij verder in de brief aan Brummelkamp. Ook daar verhaalt hij, hoe ze te Utrecht vóór de afscheiding al (tot één toe) persoonlijk omgang met hem hebben gehad, maar hoe ze de één na de ander hem hadden verlaten, zich stotende aan zijn getuigenis. Hij schildert zijn toestand in die dagen:

“Wat kon ik arme man doen? Eerst uitgesloten van het Lutherse Consistorie, toen drie jaren gekweld van alles wat heerschappij usurpeert in de Hervormde Kerk, en uitgesloten ten laatste met vrouw en kinderen van het Lidmaatschap en de Sacramenten; toen door het Pruisische Ministerie van de kansel van de Rhijn-Provinciën voor altijd verbannen, omdat ik geen Union of Agenda goed kon heten, toen bij mijn terugkomst slechts door een enkele getroost, van bijna al verworpen; toen is men met een Afscheiding op de been gekomen, men heeft mij niet gezocht, niet gevraagd, wat moest ik toen doen? Moest ik Scholte of een andere voorganger van de Afscheidenen nalopen en zeggen: Neem mij toch in uw midden op? Laat mij ook doen, ik moet ook zitting hebben, ook Synode houden, ook wetten en bestellingen maken? - Zo had ik mij ongeroepen moeten indringen, en dat in een tijd dat men het goede pand, dat de Heere mij heeft toebetrouwd, op het hevigst begonnen was te verachten? In een tijd, toen de Heere mij deed zien en onbewimpeld getuigen, dat juist zij, die het meest van de gerechtigheid Christus spraken, zo weinig tot die gerechtigheid Gods, geopenbaard in het Evangelie van de Gezalfden, kwamen, dat zij, in stede daarvan, toen zij bezig waren om, gelijk zij zeiden, de Heere enen tempel te bouwen, juist die ter zijde legden, die van die gerechtigheid getuigde naar de wil Gods op Zijn heiligen last.”

Hij verklaart dan ook in die brief: “de leer uwer Gemeente is niet de lere Christus.” Dat moet

daarop zien, dat de vooraanstaanden onder hen die prediking van de gerechtigheid van Christus alleen verwierpen, en dat er, zoals hij in het vervolg aanhaalde, nooit iemand op dat getuigenis is teruggekeerd”.⁶

Hij neemt daarbij volstrekt niet de partij op van hun vervolgers: “Ik ben ulieden niet vijandig, integendeel, allen, die ulieden vijandig zijn, zullen het oordeel dragen. Het Gouvernement en de Gouvernementskerk hebben gezondigd met u te vervolgen, te kwellen, te martelen. De niet-Afgescheidenen, die daar zeggen: “Wij belijden uw leer, wij zijn uw broeders”, hebben gezondigd, dat zij zich niet bij u gevoegd hebben. Maar gijlieden hebt, hetzij dadelijk, hetzij door gemeenschap gezondigd, dat gij, een tempel bouwende, de Hoeksteen Gods verworpen hebt, de alleengeborenen Zoon Gods, Die de hemel tot Zijn troon heeft en de aarde tot een voetbank van Zijn voeten.”

Het verband, dat Kohlbrugge legde tussen de afscheiding en de verwerping van zijn preek over Rom. 7: 14, blijkt ook uit hetgeen hij schrijft aan Van Heumen de 22 October 1835:

“Sch... stond ook op het punt; (ik) heb hem opgezocht en gevraagd of de afgescheidenen niet tegen mijn preek waren over Rom. 7. “ja!” of hij er nog mee eens was? “ja!” of hij dubbende was over de afscheiding? “ja!” Daarop heb ik hem gezegd, dat ik hem verzocht, eerst mijn preek te herroepen, die af te keuren of te verwerpen, aangezien hij er over stond om met de verwerpers daarvan gemeenschap te hebben - dat hier geen derde plaats kon hebben en ik hem anders voor een huichelaar moest houden, maar dat zo hij dezelve verwierp, hij een afvallige van Christus was; of er dan een afval van de heiligen was; waarop ik natuurlijk antwoordde “nee”, maar vraagde hem toen wat er van Gods volk geworden was, dat met Mozes door de Rode Zee was gegaan, en wat de oorzaak van deszelfs ondergang was geweest...” (Zie ook v. Lonkhuijzen t.a.pl. blz. 196).

Ongeveer hetzelfde zeide Kohlbrugge volgens de uitgegeven Brieven (blz. 24, 25) tot zekere L. Als de afscheiding van God was, dan moesten zij met die preek (over Rom. 7: 14) naar de afgescheidenen gaan, en hun overeenstemming vragen, en als ze die niet kregen, dat zij dan die preek aan stukken zou scheuren. Maar dat zij Hebr. 6: 4-8 niet zou kunnen aan stukken scheuren.

Kohlbrugge oordeelde dus, dat de beweging van de afscheiding en het aannemen en werkelijk beamen van hetgeen hij in die preek betuigde, niet met elkaar kon bestaan. Hij heeft dus de afscheiding blijkbaar beschouwd niet als iets waartoe hij van God geroepen was, maar als een werk des vleses, waarbij de mens het zoekt in zijn eigen doen, en waarin hij juist door de Wet veroordeeld wordt. Hij kon niet ook gaan en bleef liever ambteloos, eenzaam in zijn woning te Utrecht, slechts met enkele vrienden corresponderende, dan mee te gaan met de afscheiding, die hem, de begaafde prediker, zeker gelegenheid zou geboden hebben tot verkondiging van Gods Woord.

Zó bleef het tot zijn tweede verblijf in Duitsland, dat zulk een ommekeer in zijn lot zou brengen. Daar zou hem langs een ongedachte weg de toegang tot de kansel geopend worden.

⁶ Wel heeft Brummelkamp later verklaard, niet aan die veroordeling van Kohlbrugge's leer te hebben meegedaan.

II. DE NEDERLANDS GEREFORMEERDE GEMEENTE TE ELBERFELD

Tegenover het scherpe afwijzen van de afscheiding staat het predikant worden van de “Niederländisch Reformirte Gemeinde” in Elberfeld. Al ligt hierin geen tegenstelling, zo is ze toch herhaaldelijk gemaakt. Men verweet Kohlbrugge *inconsequentie* en daarom moeten wij er dieper op ingaan. Wij moeten dus de wording dezer gemeente nauwkeurig onderzoeken.

Daar na het overlijden van zijn vrouw zijn gezondheid ernstig geschokt was, zocht Kohlbrugge in 1833 op geneeskundig advies herstel te Godesberg aan de Rijn. Hier kwam hij in relatie met gelovigen uit de omgeving, vooral uit het Wupperdal, dat vanouds als gereformeerd bekend stond. Een gevolg was, dat de predikanten hem uitnodigden kerkbeurten voor hen waar te nemen. Bij de voorbereiding van een van die beurten werden zijn ogen geopend voor Rom. 7: 14 en wat hij daarin las, werd beslissend voor zijn hele verdere leven en het bepaalde zijn leer. Daarop werd boven al gewezen.

Nu viel zijn verblijf te Godesberg samen met het in 1830 begonnen streven van de Pruisische regering, (men kan wellicht nog beter zeggen van Koning Friedrich Wilhelm III) om de Luthersche en Gereformeerde Kerkgemeenschappen te verenigen. Daar er verder veel klachten waren over de wijze waarop de predikanten hun taak opvatten, zo werd tevens een Agenda opgemaakt, tal van voorschriften brengende, zoals liturgie voor de openbaren eer dienst enz. De predikanten, die zich niet onderwerpen wilden, werden met ontslag bedreigd.

Uit het feit nu, dat Kohlbrugge, die Luthers was geweest, trachtte gereformeerd te worden, leidde het provinciale consistorie af, dat hij tegen de Unie was. Dit en het feit dat hij een buitenlander was en dus (zo beweerde men) de Duitse taal niet vol doende beheerste, werd als argument gebruikt om hem van de kansel te weren.

Ook wilde men hem niet tot het examen pro licentia concionandi (om het preekrecht te verkrijgen) toelaten (schrijven 22 October 1833). Kohlbrugge zelf wenste het examen pro ministerio te doen, waardoor hij beroepbaar zou worden. Daar men op de door hem ingediende verdediging en het verzoekschrift niet inging, bleef hem niets anders over dan de Rijnprovincie te verlaten, waar elk openbaar optreden hem verboden was.

Toen Kohlbrugge aan de kinderen op de catechisatie (19 Maart 1868) het ontstaan van de gemeente uitlegde, zeide hij het volgende:

“In het jaar 1830 werd hier (in Elberfeld) in de Gemeente (gereformeerde) een Agenda ingevoerd, dat is een voorschrift, hoe de predikanten in de Kerk moeten bidden. Koning Friedrich Wilhelm III ergerde er zich namelijk over, dat in zijn land menig predikant zo zonder voorbereiding de kansel beklom en zoveel veronachtzaamde. Dan was het ook zijn wens, de Gereformeerden en de Luthers en zoveel als mogelijk met elkaar te verenigen. Die gedachte was iets moois voor zijn koninklijk hart. Ik zelf houd ook zeer veel van Luther en heb van Luther veel meer gelezen dan van Calvijn. Het beste, dat de Lutherse Kerk ooit heeft gehad, is mij in hoofd en ziel gegaan, zodat ik het in mij omdraag, (In een officieel schrijven van 1833 verklaart hij uitdrukkelijk niet tegen de vereniging te zijn).

Toen ik in het jaar 1833 hier was, werd er veel gesproken van de Agenda. Ook de predikanten waren er tegen en wilden ze eerst volstrekt niet aannemen, en ook de mensen, die toenmaals leefden, uw ouders en grootouders, waren verschrikkelijk tegen de Agenda. Ik was als gast hierheen gekomen. Zo dikwijls ik preekte, was de kerk zó vol, dat de mensen elkaar verdrongen. Toen de Regering in Coblenz mij vroeg, of ik de Agenda zou aannemen, als ik

een beroep hierheen zou krijgen, antwoordde ik: “Nee! Dat is wel goed voor de Kerken in de andere provincies, maar voor de Kerk van de Rijn-Provincie is het verderfelijk, voornamelijk omdat de beste gemeenteleden er tegen zijn.⁷ Overigens zult gij met deze Agenda slechts een brug bouwen voor de Rooms en uzelf verzwakken. Dat werd mij kwalijk genomen, en er kwam een gebod, volgens hetwelk mij al kansels van de Rijn Provincie verboden werden. Ik zond nu dat verbod van Coblenz aan de toenmalige Kroonprins. Deze kwam te Coblenz, om te horen, of alles zó gegaan was. Hij liet aan de heren hun bevel zien en verlangde van hen, dat zij het zou terugnemen, Zij schrokken en ontboden mij naar Coblenz. Ik zeide hen opnieuw mijn mening. Maar één onder hen bleef op zijn wil staan en zette hem door, in plaats van de wens van de Kroonprins te vervullen. Ik keerde dus weer naar Holland terug.”

Bovendien was Kohlbrugge hersteld en keerde hij dus ook terwille van zijn kinderen naar Utrecht terug. Deze kinderen waren nog klein (geboren 1830 en 1832). Hij huwde ten tweede male, en wel met Freule U. van Verschuer. Daar er nu veel jaren volgden gedurende welke hij werkeloos blijven moest, onderrichtte hij de twee jongens zelf. Toen de twee jongens echter 12 en 14 jaar oud geworden waren, moest de beroepskeuze overwogen worden, en deze viel zo uit, dat zij voor de verdere studie niet in Utrecht konden blijven. De een wilde naar een landbouwschool, de andere naar de militaire academie. Daardoor stegen de uitgaven van het gezin (er was nog een dochter uit het tweede huwelijk) in die mate, dat er over een verandering in levenswijze moest gedacht worden. Bovendien was het huis voor het gezin nu te groot.

Niet minder belangrijk voor Kohlbrugge was het zielelijden, dat hij Gods Woord niet kon verkondigen. De Bijbelbesprekingen, steeds te Utrecht gehouden, begonnen te verlopen, ook tengevolge van de tegenstand tegen de preek over Rom. 7: 14. Wellicht zou er zich in Duitsland een andere weg openen. Deze gedachte of wens werd opgewekt en levendig gehouden door de correspondentie met de vrienden in het Wupperdal en de bezoeken, die zij Hem te Utrecht brachten. Zij, die hij hem kwamen waren degenen, die bovengenoemde Unie en de daaraan aansluitende kerkelijke wet (agenda en kerkorde) niet wensten te aanvaarden. Deze leden van de gereformeerde gemeente te Elberfeld hadden dan ook tegen deze door de Koning eigenmachtig bevolen nieuwigheden geprotesteerd. Zij beschouwden deze als onwettig en verklaarden, dat hun rechten als “Gemeindeverordneter en “Gemeindeglieder verkracht waren.

Toen dit tot geen praktische resultaten leidde, verbraken zij het contact met de kerk⁸ in die zin dat zij de openbare eredienst niet meer bijwoonden en de sacramenten niet meer gebruikten. Zij hoopten nu in Dr. Kohlbrugge een voorganger te kunnen vinden.

Naast deze weg, die tot een (voorlopig geheel onzeker) resultaat zou kunnen leiden, stond nog

⁷ De juistheid dezer opvatting erkende de regering later door voor de Rijnprovincie en Westfalen aparte bepalingen te maken. II B.2.93

⁸ Uit dezelfde catechisatie als boven: “Sie hatten sich an dein Benehmen ihrer Prediger geärgert, welche anfangs die Gemeine gegen die Agende gewarnt hatten, als aber ein hochgestellter Mann, vorgeblich im Namen van de Konings, nach Elberfeld kam und sie im Weigerungsfall mit Absetzung bedrohte, nahmen sie die Agende doch an, da dieselbe nichts enthalte, was gegen ihr Gewissen sei.” Volgens A. Zahn (Abriss einer Geschichte van de evangelische Kirche Stuttgart 1886) schijnt de “hochgestellter Mann” Bisschop Ross geweest te zijn. Zahn schrijft over de invoering van de Agende: “Die Agende war im Gegensatz gegen viele rationalistische Formulare etwas viel besseres, aber die Weise wie sie eingeführt wurde ist ein wahres Jammerstock byzantinischer Hofpolitik. Man erzwang überall de Schein van de Gehorsams (A. a. O. S. 18).

een andere weg open, die het echtpaar veel sympathieker was. Beiden hingen zeer aan hun vaderland en verlangden met hart en ziel daar te blijven. Alles werd nu, vooral door Mevr. Kohlbrugge en haar broers beproefd om Dr. Kohlbrugge toch nog in de gereformeerde kerk opgenomen te krijgen en zo tot het predikambt de weg te banen, of hem tot hoogleraar in de Oosterse talen te doen benoemen.

Hier zou men Dr. Kohlbrugge een zekere inconsequentie kunnen verwijten. Want hij, die steeds voor de lijdzaamheid was geweest, week nu daar vanaf. Wat hem dreef was vooral liefde tot zijn land. Hij, zijn vrouw en dochter schrokken voor de gedachte terug, zich in Duitsland te moeten vestigen. Het is dan ook een feit, dat toen het toch daartoe gekomen was, zij zich in Duitsland steeds als bannelingen hebben gevoeld, die nimmer aan het eigenaardige mensenslag in het Wupperdal konden wennen. De gehechtheid van beiden aan hun land, die zich in tal van brieven uit, het heimwee, het reikhalzend uitzien of zich toch niet nog een weg zou openen tot een betrekking in eigen land, zijn aandoenlijk,

Het heeft geen doel op de boven aangeduide wanhopige pogingen gedurende de jaren 1844 en 1845 in te gaan, daar zij op niets uitliepen.⁹ Er bleef dus niets anders over dan aan de roepstem uit Duitsland gevolg te geven en te zien of daar iets te bereiken viel. Echter rees er nog een ander bezwaar naast het al genoemde. De man, die hem gedurig bestormde om naar Elberfeld te komen was de heer Karl von van de Heydt en deze neigde tot separatisme. Het probleem was dus: Er zijn veel herderloze schapen in Elberfeld, kunnen zij zonder separatie geholpen worden? Dat dit veel strijd zou geven, ligt voor de hand.

Zo bleef men twijfelen, tot een onverwacht feit plotseling er toe dreef een beslissing te nemen. Het sedert 1833 bewoonde grote oude huis onderging een invasie van wandluizen (Brief aan Wichelhaus 29 Oct. 1856), die het huis onbewoonbaar maakte. Men pakte nu alles in, liet echter de inboedel te Utrecht en verliet deze stad (24 Aug. 1845) en het land (4 Sept. 1845). Men trok naar het aan Dr. Kohlbrugge sedert 1833 bekend geworden en daarna nog herhaaldelijk (1838 en 1841) bezochte Godesberg. Daar wilde men vooreerst in een pension gaan wonen (met het dochttertje in twee kamers). Daar heeft hij ijverig gewerkt aan Duitse publicaties (Wozu das alte Testament; en Psalm 50).

Nu was Godesberg een welbekende uitspanningsplaats gedurende de zomermaanden en zo zag Dr. Kohlbrugge zich spoedig omringd door een kring van vrienden (20 personen uit Keulen, Bonn en Elberfeld) aan wie hij Gods Woord verkondigde. Vooruitzichten kon dit zo veel minder openen daar deze vrienden gedurende najaar en winter wegbleven. Na een korte reis naar Holland in de maand November volgden dus zeer stille wintermaanden te Godesberg, zonder vaste plannen of vooruitzichten.

In Maart 1846 kwamen weer enige van de oude vrienden naar Godesberg. In gemeenschappelijk overleg werd het plan besproken of Dr. Kohlbrugge naar Elberfeld zou verhuizen om daar het Woord te verkondigen aan hen, die de Kerk niet meer bezochten (Brief 3 Sept. 1846). Het enige bezwaar was, dat Dr. Kohlbrugge (terwille van zijn vrouw) er niet aan wilde. Zijn vrouw overwon echter zijn tegenstand met de woorden: "Alles er aan, alles er

⁹ Mevrouw Kohlbrugge schreef hierover 22 Dec. 1845: "Verleden jaar om deze tijd was uw lieve zuster bij ons en maakte mij toen door haar bijzijn dragelijk, wat ik anders niet had kunnen dragen. Toen streed ik die harde strijd, waarvan de hoofdpunten U bekend zijn; diepe wateren gingen over mijn hoofd; ik was alleen, heel alléén, kon het aan niemand zeggen, stond daar voor het dierbare vaderland, voor God! bad. smeekte, worstelde om een vissersdorpje (d.w.z. beroep naar een vissersdorpje) en het behaagde de Heere mij niet te horen. Hoewel vlees en bloed bezweken hield Zijn machtige hand mij staande in Hem, troostte mij op zijn tijd, zodat ik stil werd. Zo verliet ik het lieve vaderland, volgde blind met een gewond hart, in de diepte van de ziel was het: "de Heere heeft niet gehoord..."", enz. enz.

aan, lieve Ko, als er maar zielen gered worden.”

Godesberg werd de 14de April verlaten om de zaken in Holland af te wikkelen en de 4^e Juni kwamen zij in Elberfeld aan Hun huisraad zou spoedig volgen. Voorlopig namen zij hun intrek in het huis van de familie Von van de Heydt. De 6^e Juni werd hem daar een adres overhandigd, waarvan de inhoud was: een soort beroep met toezegging van salaris, getekend door 21 gemeenteleden.

Eerst werden godsdienstoefeningen gehouden in eigen huis, later in een groter lokaal, waarop een nog groter zou volgen. Uit de in die tijd naar Holland geschreven brieven blijkt steeds het vurig verlangen, dat dit optreden niet tot separatie zou voeren. Om zijn toehoorders weer tot hun kerk terug te brengen was het echter noodzakelijk, dat ook de Evangelisch Gereformeerde Gemeente bevrijd werd van Agenda en Kerkorde, waarna niets de hereniging in de weg stond. Om dit te bevorderen werden door Kohlbrugge bezoeken afgelegd bij al predikanten van de Evangelisch Gereformeerde gemeente: “Alle betoonden hartelijkheid en ingenomenheid met de overkomst van de Nederlandse leraar. Veel predikanten uit Elberfeld en omgeving kwamen luisteren en de eerste maanden bleek alles vanzelf te gaan” (Mevrouw Kohlbrugge aan Mevrouw Boissevain).

Wat er bij de genoemde bezoeken besproken werd gaf hij zelf weer met deze woorden: “Toen ging ik tot de predikanten en zeide tot hen: Ik zal lid worden van uw gemeente, wilt gij mij opnemen en samen met mij werken, dan zal ik er voor zorgen, dat wij weer vrij komen van de Agenda. Hiermee waren zij tevreden, zij wilden mij aannemen als vierde predikant.”

Hoe kon hij zo spreken? Wij hebben boven gezien, dat de Kroonprins van Pruisen belang in hem had gesteld en deze was sinds 1840 Koning geworden; Kohlbrugge vertrouwde dus op hem te kunnen rekenen: “Ik wist uit betrouwbare bron, dat ik door mijn betrekkingen in Berlijn de Gemeente hier van de Agenda zou vrij maken.”

Kohlbrugge had invloedrijke relaties in Berlijn (door de familie Von der Heydt, waarvan er één minister was) verkregen en kon zich, waar men om aanbeveling vroeg, beroepen op Minister van Zuylen in de Haag, die gedaan had wat hij kon, om Kohlbrugge in Nederland aan zijn recht te helpen (opname in de Nederl. Hervormde Kerk). Al de 6e October 1846 kon hij naar Holland schrijven: “De Hofprediker en particuliere raad des Konings te Berlijn heeft mij een zeer aangenaam blijk van toegenegenheid doen toekomen. Men begint te begrijpen dat ik van nut zou kunnen zijn. Niets zal mij in de weg gelegd worden” enz. (Brieven, uitgegeven door Eduard Böhl, Utrecht 1877, blz. 241).

Dat de verhouding tot de predikanten van de Gereformeerde Gemeente eerst werkelijk hartelijk was blijkt uit het volgende: Zijn prediken in een lokaal werd ook bekend aan het consistorie van de Rijnprovincie en dit deed bij het Presbyterium van de Evangelisch Gereformeerde Gemeente navraag naar zijn bedoelingen: “Deze is eenparig door predikanten en ouderlingen allergunstigst beantwoord. Men is zelfs zó ver gegaan met te verzoeken Kohlbrugge rustig te laten voortgaan, als het beste middel om de separatie langzaam te doen ophouden.”

De Superintendent Esch zond hem een officieel schrijven met de vraag naar het doel van de gehouden samenkomsten. Uit het antwoord (Aug. 1846) nemen wij het volgende over:

“Door omstandigheden, die niet in mijn macht lagen, noch liggen, ben ik noch lid van de Lutherse Kerk, die ik uit overtuiging verlaten heb, noch van de Gereformeerde Kerk, die mij in mijn vaderland de opneming tot dusver heeft geweigerd. Hier in Elberfeld is er, zoals U bekend zal zijn, een aantal Christenen, die volgens hun opgave terwille van de liturgie, die er ingevoerd is, zich van de godsdienstoefeningen en Sacramenten van de Gereformeerde Gemeente alhier sedert 10 jaren hebben onthouden; daar deze dus voor zich en hun kinderen de bediening van het Woord en de zielzorg missen, heb ik mij op verzoek van enige van hen

bereid laten vinden, mij voor enige tijd in Elberfeld op te houden en hen met Gods Woord te dienen. Ik verklaar daarbij graag, dat het mijn innigste wens is, hen in de vooronderstelling, dat de aanstoot voor hun geweten weggeruimd wordt, weer in de volle gemeenschap van de Gemeente te kunnen terugbrengen.” Men lette vooral op de woorden *voor enige tijd*, die naar wij zien zullen een diepere betekenis hadden.

De gebroeders C. en D. v. d. Heydt stelden aan de kerkeraad van de Ey, Geref. Gemeente voor “K. als lidmaat aan te nemen, hem vrijheid te verlenen de Sacramenten te bedienen en hem goedgunstig de kerk af te staan om te 11 en 7 uur van de Zondags te kunnen preken. Daarentegen verbinden zij zich om al lasten van de kerk ook te dragen, aanvaardden de gemeenschap van de Kerk opnieuw en verbinden zich in broederlijke liefde aan dezelve.” Men schijnt deze brief maandenlang onbeantwoord te hebben gelaten en welk antwoord eindelijk ontvangen werd, bleef mij onbekend.

Mevr. Kohlbrugge schrijft over deze tijd, dat allen, die Kohlbrugge bezochten door hem vermaand werden de openbare eredienst van de Gereformere Kerk niet te verwaarlozen.”

Zijn oefeningen hield hij op uren die niet samenvielen met de openbaren eer dienst.

“Kohlbrugge wandelt heel voorzichtig, vertoont zich nergens, snijdt alles af wat beweging kan maken. Wij vragen naar niets en horen niets. De gereformeerde predikanten blijven hem genegen. De Lutherse predikant Sander heeft voor enige tijd zich geuit er tegen te zijn, dat de leden van zZijn kerk Kohlbrugge kwamen horen. Die worden al zonder onderscheid bij ons aan de deur weggezonden. De kerkeraad van de Lutheranen is zeer voor Kohlbrugge en heeft zich verbonden niets tegen hem te doen.”

Men had Kohlbrugge allerlei voorgespiegeld. De twee predikanten. Krummacher en Ball, die zich later als zijn grootste tegenstanders ontpopten, verzekerden alles te zullen doen, dat de Agenda weer afgeschaft werd, dat men hem daarna in de rij van de predikanten zou opnemen, waardoor alles ook voor de losgerukte gemeenteleden weer in orde zou komen (24 Nov. 1846; Brieven van Dr. H. F. Kohlbrugge, blz. 242).

Begin November 1846 bracht Kohlbrugge een bezoek aan predikant Ball, toen praeses van de kerkeraad, en verzocht opgenomen te worden als lidmaat van de Evangelisch Gereformeerde Kerk. De kerkeraad antwoordde gunstig en de aanneming had plaats in de kerkekamer in tegenwoordigheid van alle predikanten (Brieven van Dr. H. F. K., blz. 242). Kohlbrugge was overgelukkig nu eindelijk in een Kerk te zijn opgenomen. Bovendien was in de akte van opname uitdrukkelijk verklaard, dat men hem *goed Gereformeerd* bevonden had. Wat men hem in Holland had geweigerd, had dus hier plaats gehad!

Bij zijn schriftelijke aanvraag om aanneming had hij er op gewezen, dat hij zich niet wenste te onderwerpen aan Agenda en kerkorde.¹⁰

¹⁰ Hier is iets noodlottigs gebeurd. Kohlbrugge had in zijn concept staan: “Mit Vorbehalt von Agende und Kirchenordnung” (onder voorbehoud van Agenda en Kerkorde). Ds. Ball, bij wie hij zijn verzoek indiende, vond die woorden wat abrupt en vroeg, of hij het om de stijl veranderen mocht. Hij maakte er van: “in de vooronderstelling, dat de intrede in de Gemeente hem tot niets verplicht, wat in godsdienst of regering van de Kerk tegen de Gereformeerde Belijdenis is, met name niet tot de “Landes-Agenda.” Hier is op twee punten een ernstige afwijking van hetgeen Kohlbrugge eigenlijk bedoelde. Zijn bedoeling was vrij te blijven ten opzichte van de toenmalige regering van de Kerk, zoals ze met de Staat ten nauwste verbonden was; ook was zijn bedoeling van de hele agenda vrij te komen, niet slechts van de zogenaamde “Landes-Agenda”, maar ook van de “Kleine Agenda”, waartegen zijn vrienden onoverkomelijk bezwaar hadden. Kohlbrugge heeft niet gemerkt, dat men hem zodoende iets anders liet verklaren, dan hij eigenlijk wilde. Van een “voorbehoud” maakte men een vooronderstelling, en Kohlbrugge kwam in dezelfde positie als de andere predikanten.

Bij de aanneming zelf werd het onderwerp niet meer genoemd. In de Brieven (blz. 246) lezen wij, dat hij aan de predikanten had verklaard, “dat zij mijn stap niet als voor mij, of als geïsoleerd te beschouwen hadden, maar geschied om al separatie te voorkomen, en om de kerk te Elberfeld te verlossen van hetgeen zo op al gewetens drukt.”

Op blz. 248 van de Brieven lezen wij deze woorden van Ds. Krummacher (den meest invloedrijke predikant te Elberfeld) (Palmbletter III, 1846, blz. 372): “Dat elk streven naar het vormen ener secte hem vreemd is, is nu genoegzaam vastgesteld.

In de Brieven (blz. 278) staat verder: “Mijn streven is nu om de Elberfeldsche kerk van de Agenda vrij te krijgen, en dan ben ik van latere zorg. Maar nog eens, ik leef bij de dag en mik op het hart.”

Wat de Ev. Gereformeerde Gemeente dacht geeft hij op blz. 249 weer: “In de gemeente is de stemming nu verbazend voor mij toegenomen, vooral nu bekend is geworden hoe ik ben aangenomen en wat ik beoogd heb.”

Volgens Mevrouw Kohlbrugge bemerkte men spoedig, dat men er spijt van had. Bij Kohlbrugge had eerst de blijdschap overwogen, die in de brieven van zijn vrouw uitkomt. Toen hij daarna op tegenstand stuitte, zag hij veel dingen in een ander licht. Reeds 24 November schreef hij, dat men hem de dag voor de opname bericht had “dat alles op de been was, dat ik niet zou aangenomen worden.” Het feit, dat de aanneming eerst slechts door de praeses Ball en twee ouderlingen zou geschieden, terwijl daarna al predikanten besloten er bij tegenwoordig te zijn wees er ook op, dat men hem met vereende krachten wilde examineren. Hij beschrijft de scène later als volgt (Brieven blz. 243): “Na een gebed en voorlezing van Joh. 17 werd mij voorgesteld, mij te verklaren over de wet, over de ontvingenis onzes Heeren en over de kinderdoop. Ik kwam aan het eerste. Krummacher was de belhamel. Mijn sterke verklaring tegen al wetsbestrijding werkte te zeer op de gewetens en het brak af.

Toen werd mijn boek over. Matth. 1 ter tafel gebracht (pag. 91): “Dat moet hij wederroepen”, riep Krummacher.

Ik: dat doe ik niet”.

“Verklaring dan!” Ik hield hun daarentegen alle leer, die de zonde in de materie zoekt, en de gruwelijke consequenties, die men er uit trok, voor. Toen brak het weer af. Daarop van Thamar. Zij konden niet vinden dat Thamar bevel daartoe had gehad. Ik wees het hun aan en kreeg ze eindelijk tot staan met hen te overtuigen, dat Thamar recht en gerechtigheid gezocht had.

Ds. Krummacher zocht en bladerde intussen al meer. Toen was het: of ik tegen de kinderdoop was, en waarom ik mijn kinderen niet had laten doppen.

Ik expliceerde hun zulks.

Toen: waarom ik niet kerkelijk getrouwd was?

Ik verhaalde dat Ds. Laatsman bij ons geweest was, maar uit mensenvrees zijn plicht niet had gedaan. Daarop: of ik mij nog in de kerk wilde laten trouwen? Ik antwoordde: Nee. Zij zeiden, dat mijn vrouw er vóór was. Ik: dat dat niet waar kon zijn, dat ik die te goed kende. Daar brak het weer af.

Toen deden zij mij drie vragen uit een Formulier, waarop ik “ja” antwoordde. Daarop gaven ze mij de hand en zeiden, dat zij mij als lid van de gemeente hadden aangenomen.¹¹

¹¹ Zie hierover uitvoeriger Dr. J. van Lonkhuijzen: H. P. Kohlbrugge en zijn Prediking, blz. 274 v.v., en het aanhangsel bij de preek over 1 Joh. 1: 7 in de tweede uitgave van de Twaalfallen: Leerredenen van Dr. theol. H.

Hij beschrijft dan de blijdschap van de bevolking, “alles was vol angst, dat de predikanten mij wat in de weg zou leggen.” Men vertrouwde dus de predikanten niet en spoedig zou blijken, dat men gelijk had.

In hetzelfde schrijven van 24 November weet hij te berichten over het dubbelzinnig gedrag van Krummacher en van Ball, die wij nu onder zijn bestrijders zullen vinden.

Hun politiek is kort weergegeven door “ge zijt nu gevangen en hebt als gemeentelid ons te gehoorzamen. Dus ge hebt zelf de godsdienstoefening van de predikanten te volgen en de bediening van de sacramenten, ge hebt te zorgen dat uw aanhangers hetzelfde doen en dus ook met de oefeningen in uw lokaal op te houde.”

Dat hij het lidmaatschap slechts onder zeker voorbehoud had aanvaard werd weggeredeneerd. Reeds vroeger gepleegd overleg om van de Agenda bevrijd te worden werd als niet plaats gehad beschouwd. Allen moesten zich nu aan de Agenda onderwerpen. Van een verzet tegen de Agenda wilde men niets meer weten. Want men had deze aanvaard en kwam men er nu weer tegen in verzet, “dan zou het wel heten, dat wij gezondigd hadden” (toen zij er zich aan onderwierpen) “en nu zeggen zij ronduit, dat zij de kerkordening blijven houden.”

Op een andere plaats schreef Kohlbrugge: “Toen ik nu lid geworden was, kwamen diezelfde heren bij mij en zeiden: ‘Ik mocht nu geen oefeningen meer houden in mijn huis, ik moest mij aan hen onderwerpen. Zij wilden mij de schoonste plaats van geheel Duitsland geven (ze wisten namelijk, dat ik veel van de natuur hield), maar Elberfeld moest ik verlaten.’

Wat, antwoordde ik, is dat nu woord en trouw?

“Daar hebben wij niets mee te maken. Gij zijt nu in onze handen.”

Nog niet, zeide ik, wat moet er dan worden van die arme mensen?

“Och, met die kan men toch niets beginnen, ‘die hebben walg gekregen aan de waarheid, het is onmogelijk om die weer op de rechte weg te brengen.”

Welnu, mijn heren, zei ik, dan moogt gij uw beproefde gelovigen weiden, ik die mensen, die op geen rechte weg meer te brengen zijn, de verstrooide schapen. (Lijst van werken, blz. XII uit “Kinderlehre” bovengenoemd).

Men lette hier in het bijzonder daarop, dat Kohlbrugge er op uit was, de verstrooide schapen terecht te brengen: geheel iets anders dan afscheidingsbeginselen, waarbij men vooral een zuiver kerkje wil houden.

Onder deze omstandigheden was hereniging ondenkbaar. “Wij zeggen: de strik is gebroken, wij zijn los, onze hulp staat in de Naam van de Heere ” (Brieven blz. 242-247, Briefe an Wichelhaus S. 41-155). Toch schrijft hij nog de 15 December aan Wichelhaus (blz. 41): “Ik zal mij zo lang tegen afscheiding stellen als het mij maar enigszins mogelijk zal gemaakt worden.”

Ware de houding van de predikanten anders geweest, had men meegewerkt hem beroepbaar te maken en de hele gemeente te verlossen van de Agenda, dan zou aan een hereniging niets in de weg hebben gestaan. Dat de toestand abnormaal was, zo Kohlbrugge als gewoon gemeentelid voortging met het houden van oefeningen in een lokaal, springt in het oog, maar die overgangstoestand had men moeten accepteren tot de voorwaarden van de hereniging vervuld waren.

Men moet bij de weigering van Kohlbrugge, om met zijn voor middagpreek op te houden, die onder gewone omstandigheden zeker inbreuk was geweest op de orde, het volgende in aanmerking nemen: Kohlbrugge beschouwde zijn aanneming onder het bekende voorbehoud als een stap van de Evangelische Geref. Gemeente naar het standpunt, dat hij en zijn vrienden

ingenomen hadden, namelijk dat hun protesten tegen de invoering van de nieuwe kerkorde en de Agenda gerechtvaardigd waren, dat de Gemeente door er onder te buigen van de lijn van de oude Gereformeerde Kerk in die streken was afgeweken en daarheen weer terug moest; ook had hij zich niet maar als particulier persoon laten aannemen, maar met de bedoeling, heel die Gemeente van die Agenda vrij te krijgen. Dat was tevoren duidelijk gezegd.

Helaas scheen het nu, dat de predikanten daar niet meer van wisten of wilden weten. Hoe is hun houding in deze te verklaren? Wij moeten hier het antwoord schuldig blijven. Alleen blijkt wel, dat het verzet tegen Kohlbrugge vooral van Krummacher uitging.

In plaats van pogingen te doen om de tegenstelling te overbruggen, gaat men het nu Kohlbrugge lastig maken. De Kerkeraad eist van hem, onder voorzitterschap van Ds. Künzel, dat 'hij met de bijeenkomsten zal ophouden.

Kohlbrugge weigert hieraan te gehoorzamen (12 Dec. 1846). Het bevel wordt onder voorzitterschap van Krummacher herhaald in Febr. 1847, en Kohlbrugge antwoordt slechts door naar de brief van 12 Dec. 1846 te verwijzen. Eindelijk stookte men ook de burgemeester op, de vergaderingen te verbieden, wat deze na lange aarzeling ook deed, zonder er zich iets van aan te trekken toen hij evenmin gehoorzaamd werd (hij was Kohlbrugge welgezind). Zij zou deze nutteloze vervolgingen wel nagelaten hebben, als zij geweten hadden hoe de regering tegenover Kohlbrugge stond: "Intussen weet hier geen mens hoe de zaak te Berlijn staat; daar heeft God alles voor mij goed gemaakt."

Kohlbrugge werd dus in zijn gedrag gestijfd enerzijds door de overtuiging dat hij preken moest, anderzijds doordat hij gegronde reden had te vermoeden, dat er hulp uit Berlijn zou komen.

Einde 1846 schreef Mevr. Kohlbrugge: "In Berlijn is men niet ongunstig voor Kohlbrugge gestemd. "Niemand weet meer hoe het te plooiën. Kohlbrugge tracht tot een oplossing te komen door een schrijven (6 Dec. 1846) aan de Königl. wirklichen Oberkonsistorialrath Herrn Hofprediger und Prof. Dr. Strauss: „Het is U ongetwijfeld bekend, dat ik door die leden van de Gereformeerde Gemeente te dezer plaatse, die in het jaar 1835 tegen Agenda en kerkorde hebben geprotesteerd, hierheen ben geroepen. Die roepstem is niet tot mij gekomen en ik ben haar ook niet gevolgd, om de scheur in deze Gemeente te vergroten, maar om ze veeleer indien mogelijk te helen. Deze mijn bedoeling heb ik tegenover de predikanten van de Gemeente duidelijk uitgesproken, en tengevolge van de opname, die ik bij hen heb gevonden, heb ik niet gearzeld mijn goede bedoeling feitelijk uit te spreken, doordien ik mij als lid van de Gereformeerde Kerk heb laten aannemen, terwijl ik tegelijk mij aansloot bij het protest van mijn vrienden. Zo is het mijn oprechte wens, ook als leraar in de Kerk in te treden, als ik onder die voorwaarde de bevoegdheid om verkozen te worden van het Kerkelijk bestuur kan verkrijgen."

Hij vraagt nu aan: a. of men hem dispensatie wil verlenen van "Agende en "Kirchenordnung"; b., of men hem op grond van een *colloquium doctum* het recht wil verlenen als prediker op te treden. Hij verzoekt Strauss in overleg te treden met de minister.

Het antwoord luidt, dat er wel geen bezwaren zullen zijn hem als predikant toe te laten, maar wel om hem vrij te stellen van kerkorde en agenda, die hij echter niet zo erg zou vinden als hij er kennis van genomen had.¹²

De correspondentie wordt voortgezet, Kohlbrugge tracht de regeringspersonen (zoals Dr.

¹² In de Elberfelder Zeitung van 25 Sept. 1853 is een beschouwing van de Augsburgse Confessie, die volgens de Agenda aangenomen moest worden. De schrijver (K. v. d. Heydt) betoogt daarin, dat een gereformeerde die niet ondertekenen kan.

Snethlage en de minister) in het belang van de buiten elk kerkelijk verband staande gemeenteleden te interesseren. Er schijnt geen andere weg open te staan (Brieven, blz. 249) als toestemming te geven een tweede Geref. Kerk. te Elberfeld te stichten, die door de regering vrijgesteld wordt van al <le verplichtingen, die deze aan de verenigde Geref. en Lutherse kerken had opgelegd.

“Jammer (15 Dec. 1846), dat de predikanten hier de zaak zo verkeerd aanpakken en alles hebben bedorven. Het is voor hun al onverschillig, als ik maar uit het dal weg was.”

Reeds 25 Dec. vernam Kohlbrugge uit Berlijn “dat een ontwerp in de maak is, waardoor al opgelegde dwang zal ophouden en hij een zelfstandige gemeente zal kunnen stichten (Brieven, blz. 249). Strauss geeft (1 Jan. 1847) de wenk, dat Dr. Kohlbrugge stil zijn gang moet blijven gaan.¹³

Kohlbrugge krijgt uit alles de indruk, dat men in Berlijn het gedrag van de predikanten niet goedkeurt (Brieven, blz. 43). 20 Jan. 1847 (blz. 44) schrijft Kohlbrugge: “Naar ik verneem is er van Berlijn uit aan de Superintendent geschreven, dat men mij voorlopig met rust moet laten.” 3 Febr. 1847 schrijft Mevr. Kohlbrugge in dezelfde zin.

In plaats dat de samenkomsten inkrompen, breidden deze zich gestadig uit en de gezondheid van Kohlbrugge leed door de benauwde lucht in een met mensen overvulde ruimte. Alvorens een groter lokaal te zoeken en te huren, besloot C. von der Heydt een poging te doen aan de samenkomsten een wettigen vorm te geven en brengt een rekweset getekend door 60 huisvaders naar Berlijn. Men wenste het recht te verkrijgen een groot lokaal voor de samenkomsten te huren. Een antwoord volgde niet, daar de regering veel verder strekkende plannen overwoog.

Men krijgt uit alles de indruk, dat de regering wenste te schipperen. Friedrich Wilhelm IV had ingezien, dat zijn vader en voorganger Friedrich Wilhelm III met zijn dwang te ver was gegaan, die men aan Gereformeerden en Luthersens had opgelegd. Hij sprak dan ook van de “unselige Kirchenordnung.” Het gebeurde geheel ongedaan maken wilde hij ook niet, wellicht uit respect voor zijn vader. Trouwens¹⁴ bestond daartoe geen directe aanleiding, daar immers al kerken in Pruisen de Unie, Agenda enz. hadden geaccepteerd, zelfs, aan geen stil verzet meer dachten, omdat zij daarmee erkend zou hebben, dat zij slechts voor dwang gezwicht waren, toen zij de nieuwe kerkorde aanvaardden. De regering wilde echter het onrecht daardoor goedmaken, dat men degenen, die zich waren blijven verzetten (zoals de groep te Elberfeld) in gelegenheid wilde stellen al dwang af te schudden. Daartoe werd het zogenaamde “Religionspatent” ontworpen, dat 30 Maart 1847 getekend en 11 April algemeen bekend gemaakt werd.¹⁵ Wie zich in de oude kerken (gewijzigd op koninklijk bevel) niet meer thuis gevoelde, kon vrij gemeenschappen vormen.

Hinderlijk kleingeestig was onderwijl het gedrag van de kerkeraden van de Evangelisch Geref. Kerk en van de Lutherse kerk geworden. “Aan al behoeftigen, die mij slechts één of

¹³ Ik heb vanuit het Kabinet van de Minister van eer dienst geen direct antwoord op mijn laatste, maar wel een indirect, hetgeen daarop neerkomt, dat men eigenlijk niet begrijpt hoe ik die twee partijen tot een wil brengen, dat ik beiden niet zal kunnen voldoen, en dat, zo ik niet te zeer (daar men niet wist hoe ik in de kerk kon optreden zonder verbintenis aan agenda en kerkordening) tegen een separatie opzag ik liefst zou wachten, tot het nieuwe Toleranz-edict uitkwam en op grond daarvan een vrije gemeente vormen” (25 Dec. 1846, Brieven blz. 281; 30 Dec. 1846, Brieven blz. 249).

¹⁴ Zie Brief e an Wichelhaus, S. 191. En A. Lomborg, Bergische M8nner. Elberfeld, 1927, blz. 285.

¹⁵ “Die im Landrecht ausgesprochene Zekeressfreiheit solt eine Wahrheit werden”, zeide de Koning (K. v. d. Heydt, 26 Maart 1847).

tweemaal gehoord hebben, weigeren zij elke arbeid en ondersteuning, als zij het weer doen, en bij de Luthers en moeten zij nog uitdrukkelijk verklaren, dat ze Luthers willen blijven, als ze nog langer op ondersteuning aanspraak willen maken (Brieven aan Wichelhaus, blz. 55). Hoe meer “voornamen” en rijke families zich bij de Ned. Geref. Gemeente aansloten, des te groter werd de animositeit (Brieven aan Wichelhaus, blz. 95).

In deze periode reisde de heer Carl von der Heydt naar Berlijn om te weten te komen hoe de regering over de toestand dacht. Daar bleek men er op te rekenen, dat er geen andere weg openstond dan een tweede Geref. Gemeente naast de andere te stichten. Hij schreef (26 Maart 1847) vandaar: “Wij hebben slechts te verklaren, dat we op de grondslag van de Gereformeerde belijdenis willen blijven, maar dat wij niet willen blijven in de gemeenschap van de thans bestaande Kerk wegens haar constitutie en haar afhankelijkheid van de Staat (welke vóór 1830 niet bestond), zo wordt zonder meer het recht ingeruimd een eigen kerk-gemeente te constitueren. Wij blijven in het getal van de confessieverwanten en de ambtshandelingen van onze predikant, met naam de huwelijksinzegening, worden door de Staat erkend. De Geref. Gemeente moet ons laten gaan en wel zonder schadeloosstelling.

Zo stond er dan geen andere weg open dan gebruik makende van het “Religionspatent” de 18^e April 1847 een onafhankelijke gemeente te stichten; onafhankelijk dus ook van Agenda en Kerkorde. Daarbij lieten men er zorgvuldig op, dat deze zich in alles aansloot bij de Geref. Kerk, vóór deze de agenda had aangenomen en tevens aan de Nederlands Hervormde Kerk, die vanouds af grote invloed in deze streken had gehad. Want alleen door die continuïteit kon zij aanspraak maken op de titel “gereformeerd.

Dat de regering er streng op lieten, dat dit het geval was, blijkt het beste daaruit, dat het consistorie verlangde te weten, welke Catechismus Kohlbrugge dacht te gebruiken (Zie Brieven aan Wichelhaus, S. 46 en 52).¹⁶

Een kerkenraad werd gekozen, ouderlingen en diakenen aangesteld. Om verwarring met de andere gemeente te voorkomen werd zij, op raad van de koning, “Niederländisch reformiert” genoemd, de andere “Evangelisch Reformiert.” Om scherp te doen uitkomen, dat men zich met de Gereformeerde en Lutherse gemeente ter plaats verbonden achtte, werden de kerkenraden van de beide gemeenten uitgenodigd bij de inwijding tegenwoordig te zijn (Brief 31 Oct. 1849); maar deze weigerden te komen.

Men was dus nu zo ver gekomen, dat men het recht had om te vergaderen, maar de *Niederländisch Reformierte Gemeinde* moest nog door de koning erkend worden, rechtspersoonlijkheid verkrijgen en Kohlbrugge moest geordineerd worden. Dit zou niet zo spoedig geschieden.

Mevr. Kohlbrugge schreef 17 Juni 1847: “Mijn positie is veel aangener geworden door de wettigheid van de zaak en het onafhankelijk standpunt, waarop wij van lieverlede geraakt zijn, De onkosten van de kerk, enz. worden algemeen wettig gedragen. Wij hebben vooreerst vermeerdering van traktement (hij ontving 1000 Thaler = pl.m. f 1800. -) en ook voor huishuur bedankt om de gemeenteniet te bezwaren. Daarbij heb ik gerustheid en zegen. Krummacher vertrekt van hier (naar Potsdam) en ook de hulpprediker. De vijandschap tegen

¹⁶ Men had namelijk gehoord, dat Kohlbrugge een eigen Catechismus zou gebruiken. Kohlbrugge heeft inderdaad een eigen Catechismus opgesteld. Maar die is nooit tijdens zijn leven in druk verschenen. Of hij hem ooit op de catechisatie heeft gebruikt, is zeer twijfelachtig. Eerst lang na zijn dood, in 1903, is die Catechismus uitgegeven onder de titel “Die Lehre des Heils”. Iets anders is het met de “Vragen en antwoorden tot opheldering en bevestiging van de Heidelberger Catechismus.” Die werd geleerd door verder gevorderde catechisanten. Allen moesten de Heidelberger Catechismus kennen. Voor jonge kinderen gebruikte hij een door hem vervaardigde omwerking van het Kort Begrip.

ons gaat verre.”

Daarna schrijft zij 9 Aug. 1847: “Er is een aanvraag van regeringswege aan de kerkeraad (der Evangelisch Geref. Gemeente), waar wij uitgetreden zijn, gekomen of, nu Krummacher weg is, zij geen weg en middel van wedervereniging wisten. Wat er op geantwoord is, weet ik niet.”

Daaruit blijkt, dat de regering het verlenen van rechtspersoonlijkheid daarom uitstelde, omdat zij hoopte, dat hereniging nog zou kunnen plaats hebben. Kohlbrugge zou zich hiertegen noch kunnen noch willen verzetten, mits mede de grote gemeente bevrijd was geworden van de agenda.

Behalve dit moest ook overigens de eerste stap uitgaan van deze gemeente, door er eindelijk toe te besluiten Kohlbrugge een predikantsplaats in haar midden aan te bieden en zijn gemeenteleden weer op te nemen. Immers kon men toch niet van zijn gemeenteleden verlangen, dat zij de predikant, dien zij op de handen droegen, terwille van de hereniging zouden hebben losgelaten, noch dat Kohlbrugge hen zou hebben losgelaten. Daar er van de zaak niets meer vernomen werd, is wel aan te nemen dat de grote gemeente verklaard heeft hij de agenda te willen blijven. Dat Kohlbrugge de hereniging gewenst moet hebben, blijkt wel uit het volgende. Een zijner vrienden (gemeentelid) was bekend geworden met de vrije kerk te Genève en deelde wat hij aangaande haar vernomen had aan Dr. Kohlbrugge ook terwijl hij duidelijk (als zijn mening) liet blijken, dat deze gemeente te vergelijken was met de Nederlands Gereformeerde te Elberfeld. Toen zei Dr. K.: “Weet gij wel, wat het verschil is tussen de kerk te Genève en de onzen?”

“Nee.”

Dr. Kohlbrugge: “Zij zijn blijde, dat zij niet tot de Staatskerk behoren, maar ik betreur het en zou graag tot deze overgaan, zo ik maar kon.”

Om de officiële erkenning te bespoedigen gingen (einde September) de Heere D. v. d. Heydt en Kohlbrugge op audiëntie bij Friedrich Wilhelm IV te Munster. Deze had geen bezware en stelde voor aan de gemeente de naam “Niederländisch Reformiert” te geven. Toch bleef de zaak hangende. Kohlbrugge schrijft (10 Nov. 1847) aan Wichelhaus: “Ja, houdt met mij aan in het gebed, dat het spoedig komt, wat ik bemin, hetgeen naar de orde is (in het Duits: das Ordnungsgemässe, das ich liebe).” Men bleef echter door delibereren (Consistorie te Coblenz) o.a. over de vraag of de nieuwe gemeente Gereformeerd mocht heten en men haar dit praedicaat mocht toestaan. Ook werd het afdoen van de zaak vertraagd door het uitbreken van de revolutie (Maart/April 1848) in Berlijn. Acht dagen vóór deze omwenteling waren al stukken de gemeente betreffende in het kabinet van de Koning en de minister adviseerde: Stellige approbatie van de gemeente onder de door de Koning gekozen naam, maar weigering van het verzoek om bevestiging door een predikant van de landkerk.

Door de omwenteling kwam er een nieuw ministerie. Kohlbrugge wendde zich tot de nieuwe minister Schwerin en deze, geen kans ziende om de handtekening van de Koning te verkrijgen schrijft, dat dit eigenlijk niet nodig is, maar dat slechts een paragraaf van de nieuwe organisatie behoeft toegepast te worden en de gemeente kon zich gedragen, zoals het haar goeddacht.

Daarop doelen wel de woorden van Mevr. Kohlbrugge (10 Mei 1848): “Ik haast mij U te zeggen, dat onze gemeente erkend en Kohlbrugge gisteren bevestigd is. Nadere bijzonderheden zal hij U zelf ook delen. Het is alles Goddelijk en heerlijk geëindigd en al mijn gebed verhoord. Waarom mocht het niet in Holland zijn!!! Dit is een wichtige, een angstwekkende vraag.”

Kohlbrugge moest nu geordineerd worden. Over deze ordening schrijft Kohlbrugge: “Zeven predikanten van credit bij de vrome en van allerlei naam en richting zijn door mij gevraagd om mij te ordineren. Zij sloegen het af. Ik begreep toen op grond van Gods Woord en de geschiedenis mij door de Ouderlingen van mijn gemeente te laten ordineren. Dit is gisteren geschied” (Brieven, blz. 286).

De 9^e December 1849 schrijft Mevr. Kohlbrugge: Het stuk van de kerk is nu door de koning en de ministers ondertekend, staat nu openlijk in de couranten te komen.” Daarna de 29^{en} Dec. 1849: “Het stuk van de Koning hierin.” Het was de toekenning van de rechtspersoonlijkheid!

Uit het voorafgaande is voldoende gebleken, dat het allesbehalve de wens van Kohlbrugge was een aparte gemeente te stichten. Toen de omstandigheden hem daartoe dwongen, kon hij er in zoverre vrede mee hebben, dat hij met al macht er naar gestreefd had dit te vermijden, dat de aparte gemeenten niet kon aangemerkt worden als een afgescheidene, daar zij juist de oude toestand handhaafde, waarvan de oude gemeente was afgeweken, dat zij niet tegen de wil, maar met volle goedkeuring van de regering tot stand kwam. Toen dan ook in 1866 een aantal andere provincies van Duitsland bij Pruisen werden gevoegd, wier gereformeerde gemeenten niet de geünieerde vorm van Friedrich Wilhelm III hadden (Duits Friesland, Hannover), zocht de Niederländisch Reformierte Gemeinde te Elberfeld contact met deze en veel van haar zonen werden predikanten bij de gereformeerde gemeenten van Friesland en Hannover. In dezelfde verhouding kwam zij tot de Nederlands Hervormde Kerk en veel van Kohlbrugge’s leerlingen en vrienden werden predikanten in de Nederlands Hervormde Kerk. Hetzelfde geschiedde in de gereformeerde gemeenten van Zwitserland, Hongarije en Bohemen. Otto Thelemann zegt van haar (Evangelisch Reformierte Kirchenzeitung XV, Jahrgang 1865, S. 195): “Het bijzondere, waarin zij zich van al Gereformeerde gemeenten in Duitsland wezenlijk onderscheidt, is haar volledige onafhankelijkheid en daardoor de mogelijkheid, Gereformeerde kerkelijke tucht uit te oefenen.”

Wij hebben verder in het oog te houden, dat Kohlbrugge (met veel tegenstreven) naar Elberfeld was gekomen om hen te helpen, die niet hadden willen bukken voor de onrechtmatige dwang van de regering en het oude wilden behouden.

Door het tot stand komen van de Niederländisch Reformierte Gemeinde waren zij geholpen. De organisatie was er niet gebonden aan de persoon van Kohlbrugge en elk predikant kon zich bereid verklaren als leider dezer gemeente op te treden. Toen de Licentiaat Meier 1849 naar Elberfeld als hulpprediker zou komen overwoog men al of Kohlbrugge zich niet zou terugtrekken en de gemeente aan Meier overlaten. 1

Opnieuw een ander licht valt er op de Niederländisch Reformierte Gemeinde, als wij zien, hoe de verhouding tot de andere gemeenten zich ontwikkelde.

Aan enige predikanten werden exemplaren van gedrukte preken toegezonden. Mevr. Kohlbrugge schreef (14 Dec. 1853): “Ds. Schröder schreef een vriendelijk bedankje en verzoek aan broeder Kohlbrugge”, “pastor” erbij, om ook te schrijven aan een maandwerk, dat hij en veel geleerden Duitslands plan hebben uit te geven.” “Tal van predikanten (21 Maart 1854) hebben zich zeer gunstig over de preken uitgelaten. Dr. Schröder loopt er mee in de zak, te Ronsdorf en andere plaatsen wordt dezelve van de preekstoel aanbevolen, er zijn plaatsen waar de predikanten ze gedeeltelijk of geheel hebben afgelezen.”

“Heden (22 April 1854) wordt het nieuwe weeshuis geïnstalleerd. Alle predikanten, natuurlijk Kohlbrugge ook uitgenodigd.

Ball (Superintendent) geprotesteerd omdat de Dominé er bij zou zijn. De burgemeester Juriens, de Heere Daniël (v. d. Heydt) alles naar Berlijn bericht. Künzel en Dominé Schröder

tegen Ball geprotesteerd en verlangen, dat Pastor Kohlbrugge er bij tegenwoordig mocht zijn. Dit kon vanzelf om die reis niet (Kohlbrugge vertrok de 18de April naar Holland om zijn zieke zoon op te zoeken). Onze 31 armbezorgers heb ik gezonden en nu hoor ik dat Ball met nog twee belhamels uit de stad zijn gegaan.”

Daarop volgt (24 Mei 1854): “Hier staan ze duchtig van de minister te krijgen voor hun schandnaam van secte en separatisten (op Kohlbrugge’s gemeente toegepast).”

In 1856 ontstond er een beweging in de Evangelisch Gereformeerde Gemeente om Kohlbrugge aan deze als predikant te beroepen. “Men spreekt (2 Jan. 1856) van het beroep en dat een vierde van de gemeente niet dan Kohlbrugge hebben wil en anders overgaat (naar de Nederl. Reform. Gem.)” “Hier blijft (12 Jan, 1856) het gesprek van beroepen gaan.”

“Heden (20 Febr.) is beroepen.” Daarna bericht zij naar Amsterdam (25 Febr. 1856): “In de vergadering van de Ev. Geref. gemeenteraad alhier heeft men het niet tot stemming laten komen, daarentegen dadelijk zekeren Engels voorgeslagen. De predikant Schroeder, de heren Meckel en Butterweck protesteerden daartegen en sloegen Ds. Kohlbrugge voor, maar daar er geen stemming plaats had, hielp dit niets en zo ben ik met eer en gelukkig van iets af, dat nogal te bedenken gegeven zou hebben.”

Belangrijker is, dat er in Augustus 1856 direct door de Koning de wens uitgesproken wordt, dat de gemeenten zich weer verenige zullen. Geen van de Elberfelder gemeenten had daartoe aanleiding gegeven, maar het schijnt (Brieven aan Wichelhaus, S. 144), dat de regeling van de kerkelijke belasting (deze bestaat algemeen in Duitsland) er de stoot toe gaf. Het scheen tegen de wet te zijn, dat de Nederl. Reform. Gem. (als onafhankelijk van de Staat), die niet betaalde. Wij zullen op de gevoerde onderhandelingen niet verder ingaan. Psychologisch is belangrijk, dat Mevr. Kohlbrugge zeer gelukkig was met de gedachte dat het zou kunnen gebeuren.

Den 8^e Maart 1856 schrijft zij aan haar vriendin te Amsterdam (Kohlbrugge was afwezig): “Ene gewichtige bejevendheid, die mij geheel vervult. ‘Verbeeld U, dat ongezoekt, ongedacht, vanuit Berlijn, de Koning en de Oberkirchenrat de wens van vereniging van de beide gemeenten gekomen is. De agenda weg, alles zoals wij nu hebben.’ (Mevr. Kohlbrugge gaat hier in haar blijdschap wel te ver).¹⁷ “De Commissaris is al benoemd en wordt iedere dag hier gewacht om de zaken te schikken. De heer C. v. d. Heydt er nu voor, was tweemaal bij mij om te vertellen. Künzel en Schröder (twee predikanten van de Evang. Geref. Gemeente) vreeslijk blij - Ball stil - Kohl (predikant) neemt emeritaat en daar komt onze Pastor in de plaats.”

De voorafgaande dag (7 Maart) schreef zij aan Mevr. Kol en beweert daar, “dat de vereniging gewenst wordt om het sterk om zich grijpend Lutherdom in Duitsland tegen te gaan”, hierop volgt ongeveer hetzelfde als boven en dan de woorden: “Het is een waar wonder zo alles vanzelf.”

De 17e Maart bericht zij weer dat de heer C. v. d. Heydt nog in vol vuur is. Pastor Künzel anticepeerde als het ware de hereniging door zich aan te bieden om voor Kohlbrugge (die nog op reis was) de dienst waar te nemen. Zij vindt dit niet raadzaam en verlangt zeer dat Kohlbrugge terugkomt. “De hartelijkheid is niet te beschrijven van jong en oud, hoog en laag. De heer C. v. d. Heydt munt voor alles uit. Komt iedere dag.”

In een schrijven van 3 April komen de woorden voor: “Intussen bereiden zich de zaken aan de

¹⁷ Echter bericht A. Zahn (Abriss einer Geschichte van de evangelische Kirche): “1857 gaf grotere vrijheid in de liturgie”, zodat dus weer een van de bezwaren werd weggenomen, die door de oorspronkelijke agenda waren opgewekt. Hierdoor naderden de twee gemeenten weer tot elkaar.

kant van de andere gemeente liefelijk voor.”... “Het is mij een bekrachtiging, dat de Heere op weg is tot zifting.”

Den 17^e April was haar stemming al omgeslagen. Zij begon al te voelen, dat er wel niets van zou komen. Van de andere gemeente zegt zij: “Men wil vurig de vereniging.” “De gemeente aan onze kant is vrij lijdelijk.” Daar de brieven geen voldoende uitsluitel geven, zo kunnen wij er niet op ingaan,¹⁸ waarom het voornemen mislukte.¹⁹

De verhandelingen rekken zich zo in de lengte, dat de zaak de 20en October (Briefe an Wichelhaus, blz. 144) nog hangende is.

Voor ons is belangrijk, dat de gehouden besprekingen niet tot vijandschap maar tot vriendschap leidden. Daarop wijzen de woorden uit een brief van Mevr. Kohlbrugge (3 Mei 1856): “Satisfactie hebben wij genoeg.” Verder: “Dr. Krug (de emeritus) gaat nu geregeld in de kerk (bedoeld is de Nederl. Reformierte) en verbreidt preken en getuigt dat het een aard heeft.”

Ook blijkt het uit het volgende (Kohlbrugge aan Wichelhaus, 20 Oct. 1856): “De Kerkeraad van de andere Gemeente schrijft verleden een uitnodiging aan onze Kerkeraad en aan mij om Ds. Krafft (nieuw beroepen predikant) de 29 dezer van Vohwinkel af te halen en zijn bevestiging op 2 November bij te wonen, en verzoekt, dat de predikant en een afgevaardigde van onze Gemeente aan de feestmaaltijd moge deelnemen. Het schrijven begint: “Lieve Broeders” en houdt de verklaring in, dat wij op één grond van de belijdenis staan, en meent dat van wederzijds bijten en Vereten nu genoeg geschied is.”

Kohlbrugge was dan ook bij de ontvangst op het station te Vohwinkel (Elberfelder Kreisblatt 1856) en twee van zijn kerkeraadsliden waren bij de feestmaaltijd. Dit werd uitvoerig in de courant (Elberfelder Kreisblatt, 2 en 6 Nov. 1856) beschreven en er werden redevoeringen gehouden, die van eensgezindheid, liefde en vriendschap getuigen.

Toch werd ook hierdoor de verhouding nog niet wat zij wezen moest. Dit blijkt uit de volgende brief van Kohlbrugge aan van Heumen (11 Juni 1858): “Den 2en Juni kwam de Domprediger en Superintendent Neuenhaus te Elberfeld om een kerkelijke conferentie bij te wonen, logeerde naast ons en at bij ons. Met veel vrijmoedigheid heeft hij aan de andere te kennen gegeven, dat zij zich zwaar tegen het lichaam Christus verzondigden door hun gedragingen - als bestond er geen Nederl. Geref. Gemeente en door dat zij mij uitsloten, daar zij mij toch een lieven broeder noemden. Zij vroegen hem: gij preekt immers Zondag hier (hij was president van de conferentie), ja, was het antwoord, maar niet voor U, maar voor broeder Kohlbrugge. Hij heeft dan ook Zondag voor de middag, de 6den, voor mij gepreekt over Hooglied 2, vers 16a: Mein Freund ist Mein und ich bin Sein”.

Alhoewel uit al het meegedeelde wel al voldoende blijkt, dat er een groot verschil is in het tot stand komen van de afscheiding in Nederland en het tot stand komen van de Niederländisch Reformierte Gemeinde te Elberfeld, toch willen wij nog op het volgende wijzen.

In 1816 legde “Willem I aan de Hervormde Kerk een bestuursvorm op, waartoe hij evenmin

¹⁸ Enig licht geeft Briefe an Wichelhaus, blz. 186191. De Ev. Gereformeerden voelden vermoedelijk voor de band, die hen met de regering verbond. Immers geeft de band met de regering, die de kerkelijke belasting int, een grotere zekerheid aan het inkomen van de predikant, dan daar waar, zoals in de Nederl. Reform. Gem. al inkomsten op vrijwillige bijdragen berusten en dus onzeker zijn. Uit de noot op blz. 31 blijkt dan wel, dat een van de bezwaren, die tegen de hereniging waren in te brengen, werd weggenomen. Dat de nu eenmaal vrije Nederl. Reform. Gem. toch met bezwaard hart aan de hereniging dacht, zal wel ook daaraan gelegen hebben, dat de vorsten nu al zoveel willekeur in geestelijke aangelegenheden hadden getoond, dat men er tegen opzag zich onder hun gezag te stellen.

¹⁹ Hierop zal wel van invloed geweest zijn, dat de koning ziek werd. Deze ziekte eindigde drie jaren later met de dood.

gerechtigd was als Friedrich Wilhelm III in Pruisen. Als er nu in ons land in 1816 een hevig protest was gekomen van predikanten en gemeenteleden²⁰ en had de Koning daar geen rekening mee willen houden, dan zou er een toestand ontstaan zijn als die te Elberfeld in 1834.

Het is bekend, dat zulk een protest uitbleef en door te berusten en het recht van de Koning niet te betwisten verkreeg het Algemeen Reglement rechtskracht. Wie toelating tot het predikambt wenste, had zich aan die wet te onderwerpen.

Daartegenover staat het scherpe schriftelijke protest van de gemeenteleden te Elberfeld en toen dit niet hielp niet een opzeggen van het lidmaatschap, maar een zich isoleren. Daarbij komt, dat elke vergelijking ook daarom mank gaat, omdat de Agenda door haar liturgie en opsmukking van kerk en avondmaal (ten gelieve van de Luthersen) zo oneindig veel meer betekende dan het Nederl. reglement. Na de opgedrongen Unie verklaarden dan ook de protesterende Luthersen, dat sedert de Unie de oude Kerk had opgehouden te bestaan (Hoffmann [anderen schrijven: Koffmane], Abriss van de Kirchengeschichte, Erlangen 1887, blz. 93). Zonder twijfel waren dan de protesterenden het laatste restje van de oude kerk.²¹

Wat Kohlbrugge zelf betreft, hij had buiten dit alles gestaan, omdat hij immers tot geen enkele kerkelijke gemeenschap behoorde en ook in een ander land woonde. Zijn actie begon eerst, toen hij de verstrooide schapen bijeenbrengen wilde.

Kohlbrugge deed alles, om afscheiding te voorkomen en die toen afgezonderd van de Kerk leefden, weer met de Kerk te verenigen. Eerst toen dat niet lukte, bewilligde hij er in, dat er, een afzonderlijke gemeente gevormd werd. Voor hem is zeker ook van groot belang geweest, dat de weg daartoe door de regering werd gebaad, terwijl de Afscheiding in Nederland onder groot misnoegen van de regering tot stand kwam, dat zich zelfs uitte in vervolgingen.

In 1831 had hij zich, zoals we zagen, de mogelijkheid voorgesteld van een nieuw op te richten Gereformeerde Kerk met Oranje als beschermheer. Ook daarom moest voor hem de Gemeente te Elberfeld iets heel anders wezen dan de gemeenten, die uit de Afscheiding ontstaan waren.

Tot aan zijn dood is Kohlbrugge predikant in Elberfeld gebleven. Hij leefde mee met het land van zijn inwoning, zoals dat vooral blijkt in de jaren 1870 en 1871. Maar toch is Duitsland voor hem en zijn vrouw gebleven *het land hunner vreemdelingschappen*. Er was een sterke trek naar Nederland. In zijn hart leefde “Nederland en Oranje.” En zó was hij ook niet los van de Kerk Van Nederland.

Een derde hoofdstuk zal gewijd moeten zijn aan zijn verhouding tot de kerkelijke toestanden in Nederland tijdens zijn verblijf in Elberfeld.

²⁰ Een zwak protest kwam van de classis Amsterdam, maar deze onderwierp zich direct daarna. (P. Oberman, “Heeft de Nederl. Hervormde Kerk met de nieuwe vorm van bestuur opgehouden de vroegere Gereformeerde Kerk te zijn?” Leiden, 1895).

²¹ Daarom was het consistorie te Berlijn dan ook van mening, dat de gemeente van de protesterenden het recht had, zich de gereformeerde gemeente te noemen.

III. DE VERHOUDING TOT DE NEDERLANDSE KERKELIJKE TOESTANDEN IN DE TIJD NA DE VESTIGING IN ELBERFELD

De vestiging als predikant te Elberfeld bracht niet ook dat. Kohlbrugge Nederland uit het oog en uit het hart verloor. Hij en zijn vrouw bleven Nederlanders in hun hart. Ze beschouwden vooral in de beginne het verblijf te Elberfeld als iets voorloopigs. Indien zij toen een weg geopend hadden gezien om in Nederland Gods Woord te verkondigen, dan zou zij die met blijdschap ingeslagen hebben. Nu zou men wellicht kunnen verwachten, dat het staan in die vrije gemeente in Duitsland Kohlbrugge tot een andere beoordeling van de Nederlandsche afscheiding kon hebben. gebracht. Dat is echter niet het geval geweest. Integendeel, als ervan een wijziging sprake is, dan heeft die plaats gehad in de tegenovergestelde richting: meer naar de Hervormde Kerk toe.

Wel bleef de Synode in gebreke, haar houding tegenover Kohlbrugge te veranderen, en verschillende vooraanstaande mannen in de Hervormde Kerk, ook.

In het jaar 1851 is er een verzoekschrift tot de Synode gericht, uitgaande van vrienden van Kohlbrugge, om de besluiten van 1830, waardoor hij uit de Kerk, gehouden werd, en de later ingevoerde besluiten ten opzichte van het prediken van buitenlandse predikanten, niet van toepassing te doen zijn op Kohlbrugge.

Da Costa en andere werden in de gelegenheid gesteld het te ondertekenen. Maar zij verklaarden dat niet te kunnen doen, omdat in het verzoekschrift voorkwam de uitdrukking “gedrongen door de innigste behoeften, hunner ziel.” Dat konden zij met het oog op de prediking van Dr. Kohlbrugge niet zeggen. De Synode wees het verzoek van de hand. Wel was het uit het oogpunt van formeel recht moeilijk, aangaande een bepaald persoon een uitzondering te maken op een algemene regel van bestuur, maar ook in deze geldt het: waar een wil is, is ook een weg. De verordeningen waren gemaakt, om hem er buiten te houden. Was er de wil geweest, een begaan onrecht goed te maken, dan zou men wel ook een weg gevonden hebben. Maar de wil was er niet.

Geen wonder, dat het oordeel over de officiële Kerk aanvankelijk weinig gewijzigd wordt. We haalden boven een stuk aan uit een brief van Kohlbrugge aan de Heere Kol te Utrecht; in deze brief raadt hij hem aan, de officiële kerkdiensten, wanneer er het Woord niet gebracht werd, te beschouwen als iets, dat hem niet aangaat.

In de brief aan Lucas uit het jaar 1863 zegt hij nog, ziende op de weigering aan Brummelkamp om zich in een afgescheiden gemeente beroepbaar te stellen: “Zó stonden de zaken toen, nu zijn wij ongeveer 24 jaren verder en de vijand heeft alles in. ‘t Is geschied onder Gods rechtvaardig oordeel en hoge toelating, gelijk het opkomen van koning Saul en zijn regering. Mochten er weinigen gevonden worden, die het de vroegeren napraten om mij te betichten van een ketterij, waaraan ik een afschuw heb! Onder afgescheidenen en niet-afgescheidenen zijn die mijn broeders en zusters zijn in den Heere. Moest ik in Holland thans leven zonder zelf te prediken, ik zou gaan waar ik het groene gras vond, het zij niet of wel afgescheiden, latende het verdere aan de Heere over, zonder iets terug te nemen van mijn getuigenis het zij links of rechts.”

We letten in de bovenstaande aanhaling op de uitdrukking: “zonder zelf te prediken.” Wat het prediken aangaat, was zijn houding anders. Kohlbrugge predikte in Nederland slechts in

gemeenten van de Nederlandsche Hervormde Kerk, waar hem de wettige kerkenraad uitnodigde. Zó is het eerst geschied te Vianen. Het bevoegde kerkelijk bestuur verklaarde toen, dat er geen kerkelijke wet bestond, die de plaatselijke predikant zou verbieden, Kohlbrugge te laten optreden. Verder preekte hij o.a. te Raamsdonk, waarover schrijver dezes mededeling kreeg van iemand, die er persoonlijk bij tegenwoordig was, te Fijnaart, te Delft in de Waalse Gemeente, daar de Neder-Duitse Hervormde Kerkenraad er zich niet voor liet vinden; te Utrecht; ook te Amsterdam, op uitnodiging van Dr. A. Kuyper, toen deze aldaar predikant was in de Neder-Duits Hervormde Gemeente (zie daarover J. H. F. Kohlbrugge, Lijst van werken enz. van Dr. H. F. Kohlbrugge, Inleiding blz, XX, XXI).

Daarentegen wees Kohlbrugge andere verzoeken af, o.a. in 1865 een uitnodiging van de Duitse Gereformeerde Gemeente te Rotterdam met deze woorden: "Veroorloof mij te herhalen, wat ik al meermalen, bij dergelijke menigvuldige verzoeken, gelijk de uw geantwoord heb. Mijn plicht en roeping is te Elberfeld bij mijn eigen gemeente, en ik gevoel en heb verder geen roeping, zo ik een enkele reis met een gerust geweten van hier kan, dan op te treden in een Landskerk."

Dat is in deze kwestie vooral van belang. Kohlbrugge stond in een vrije Gemeente, maar voelde dat als een misstand; zijn hart ging uit naar de landskerken.

Veel minder scherp dan tot de Afscheidenen, die als zodanig erkenning van de regering hadden gevraagd en gekregen - in zijn brief aan Brummelkamp keurt hij dat uitdrukkelijk af - was zijn verhouding tot de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis, die op zichzelf waren blijven staan, omdat zij een zodanige erkenning niet aangevraagd hadden.

Er bestaat een brief van hem aan **C. van de Oever, leraar bij de Gereformeerde Gemeente, gezegd 'onder het kruis'**, te Rotterdam, gedateerd 15 Dec. 1859. Er schijnt van die kant een verzoek gekomen te zijn, om onder hen op te treden, wellicht zelfs het ambt van herder en leraar te aanvaarden.

De brief begint: *"Eerwaarde Broeder! Genade en vrede zij u en uw Gemeente vermenigvuldigd van God de Vader en van onze Heere Jezus Christus!"*

Uw broederlijk en vertrouwelijk schrijven heeft mij om veel redenen zeer verkwikt. Mijn rechterhand kan ik vergeten maar Jeruzalem niet. Mijn hart is tot dat volk waaronder ik geboren en opgegroeid ben en voor hetwelk ik twintig jaren achtereen gebonden lag, en nog duizendmaal meer tot dat volk onder Hollands volk, dat het geklank kent; dat heb ik lief met een liefde, die veel wateren niet hebben kunnen uitblussen, en die sterker is dan de hel.... maar voor mijn land moet ik alsnog als een gespeend kind wezen en voor het geloof is alles goed. Uw vertrouwelijk schrijven heb ik de Heere in handen gegeven en laat het aan Zijn alleen wijze, altijd aanbiddelijke en bij de uitkomst heerlijke leiding over waartoe dat schrijven zal moeten dienen. Tot op het ogenblik kan ik alleen helpen met inkt en pen, en met goede raad, waar mij vertrouwen geschonken wordt, zo ik de raad krijg van Hem, Diens Naam: Wonderbaar, Raad, Sterke God is.

De bloeiende Gemeente alhier, welke de Heere heeft toebetrouwd aan mijn bijzondere herderlijke zorg, kan en mag ik niet verlaten - daar zal een heel bijzondere speciale last en weg van de Heere toe nodig zijn, om mij zo gewillig te maken, weer in mijn Holland als Herder en Leraar op te treden, als ik in 1845 onwillig was om hierheen te trekken....

Met de inwendige mens omvat ik ulieden, ik meen *de gemeenten onder het kruis*, ook andere afscheidenen maar de Heere behaagde het, op mijn hart nog meer te leggen. Gij zult mij immers verstaan? Het is niet dat ik voor mij iets zoek, verlang of wens, het zij groot of klein, maar zal tegen de eens op ons land en kerk gelegde ban, Psalm 72 toch nog verhoord worden en er verlossing komen, dan zie ik niet in, waarom de vijand nog een klauw zou gelaten

worden, en waarom hij niet met de schrik des Heeren ineens dan zou kunnen geslagen worden, dat hem het stuurroer zelf doodsloeg.”²²

Bij al hartelijkheid, die zeker voortkwam uit de overtuiging, dat hij te doen had met zulken die met hem één waren, is er hier toch niet een ingaan op het verzoek. Wat Kohlbrugge ook van de weg van de *Gemeenten onder het kruis* terughield, drukt hij elders in een brief aldus uit, dat hij in tegenstelling met de afscheiding niet een halve, maar een hele verlossing van Nederlands Kerk verwachtte.

Een vrije gemeente te Middelburg beriep hem herhaaldelijk in 1857. Hij ging er niet op in.

Van groot belang is Kohlbrugge's verhouding tot de kring van zZijn vrienden te Delft. Hun leider was een van zijn oudste en meest vertrouwde ook strijders, de heer H. van Heumen. Deze hield tot stichting oefeningen of Bijbellezingen. Er was geschil met de Kerkenraad van de Nederduits Hervormde Gemeente. Men heeft er over gedacht, zich af te scheiden en te laten inschrijven bij de Niederländisch Reformierte Gemeinde te Elberfeld. Een concept van een stuk vond ik in copie. Hoewel er ook uit Delft dikwijls jonge lidmaten werden aangenomen en kinderen gedoopt in de gemeente te Elberfeld, blijkt nergens uit de boeken van die gemeente, dat zulk een overschrijving heeft plaats gehad. Die zaak is dus niet doorgegaan. Het stuk was dan ook niet ondertekend. Maar men besloot Kohlbrugge te beroepen om ééns per maand over te komen tot het bedienen van Woord en Sacrament en hem daarvoor een traktement aan te bieden. Op die aanbieding schreef hij de 4 Juli 1858 een afwijzend antwoord.

Aan dat antwoord ontleen wij het volgende:

“Bij al bewegelijkheid, dierbaarheid en tederheid van uw taal laat ik het aan ulieder nauwkeuriger onderzoek over, of het naar Heilige Geest en bijgevolg naar wet en oude gereformeerde kerkorde is, dat leden zonder ouderlingen beroepen of dat iemand Herder en Leraar is in twee verschillende landen en op verscheidene standplaatsen tegelijk. Ik hoop dat de slotsom van uw overdenkingen zijn zal dat uw verzoek leidt tot bederf van de Nederlandsche Gereformeerde Gemeente te Elberfeld, tot benadeling van haar financiële en geestelijke belangen en tot gedeeltelijk verzuim van het zo nodig onderwijs harer kinderen; verder wens ik dat gijlieden in uw verzoek de nog nadeliger strekking voor de Gereformeerden in Nederland zult onderkennen; immers, zo ik er op inging, zou dit leiden tot verdere kerkelijke afzondering of separatie. De weg, hoe nauw ook nu nog altijd overblijvende tot verspreide verkondiging van het Woord, werd daardoor geheel afgesloten, alsook de weg tot handhaving en reclamering van uw Gereformeerd kerkelijke rechten vooral ook voor uw kinderen en nakomelingen, welke handhaving alleen kan plaats hebben in

²² Ds. C. van den Oever geb. 1803, werd krachtadig bekeerd in 1833 en begon kort daarna te oefenen. Hij werd predikant van de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis. ‘Onder het kruis’ wilde zeggen, dat die gemeenten geen Godsdienstvrijheid hadden aangevraagd bij de Kroon. Door diverse conflicten kwam hij alleen te staan. Na veel moeite gelukte het een gebouw te betrekken op het Wenaplein te Rotterdam; 1870.

Heel typerend voor zijn geloof en profetische blik, is het feit dat hij vier dagen voor het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in October 1870 schrijft aan de koning en de koningin van Pruisen. Frankrijk is als „de goddeloze, ongebonden Babylonier”, die door de koning van Pruisen als een nieuwe Kores zal worden „uitgeroeid” en in zijn rijk en heerschappij „vernietigd”; en als Edom, dat door David wordt overwonnen. Na het einde van de oorlog krijgt hij een dankschrijven met een bedrag in geld, waarvoor hij een mooie gaskroon koopt in zijn nieuwe kerk. In 1877 overleed hij. Ongeveer zeventig rijtuigen nemen aan zijn uitvaart deel. Ds Huiser van Dirksland is de voornaamste spreker bij zijn graf. Zijn latere opvolger is de bekende Ds G. H. Kersten, de stichter van het kerkverband van de „Gereformeerde Gemeenten”.

kerkelijk verband.... Ik moet op wet en orde staan blijven en verzoek daarom de dierbare en zeer beminde Broeders, daar zij wel weten, hoe ik land en kerk op het hart draag en er leven, lichaam en goed met de mijnen voor over heb, mijn ziel niet verder te kwellen met geldaanbiedingen en voorstellen, die niet zijn naar 's Heeren Wet."

Het schrijven is gericht tot "de beminde broeders in den Heere J. Eigenraam en verder te Delft, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Rheden.

Voortdurend was Kohlbrugge in zorg, dat het met die kring te Delft de separatistische kant zou uitgaan. Men had in die kring broeders gekozen om onderlinge tucht uit te oefenen en de armen te ondersteunen en wilde die broeders ouderlingen en diakenen noemen. Kohlbrugge schreef daarom aan de Heere Kouwenhoven de 30^e Sept. 1868, dat hun vergadering sinds jaren het eerwaardig karakter bewaard had van "een getuigenis te zijn tegenover de valse herders en de slapende en dode leden in de Kerk te Delft. Zij heeft zich gewacht voor de schijn van een oefening of een afgescheiden lichaam uit te maken..." "Wordt de naam van ouderling of diaken in uw midden aangenomen en gewettigd, dan moet er ook een herder en leraar zijn, en gij verliest uw eerwaardig karakter als getuigen en getuigenis, en wordt voor uw eigen geweten en de gewetens van andere een aparte kerk."

De vrienden te Amsterdam wilden een lokaal huren, dat Kohlbrugge daar preken kon. Kohlbrugge wilde te Amsterdam alleen preken, als hij door een predikant genodigd werd (aan Boissevain Aug. 1857). Ook schrijft hij hem 22 Juli 1858: "Graag wenste ik u lijdelijker te zien. Gij weet, hoeveel ik met belofte en Gods woorden te doen gehad heb, en gij hebt de uitslag van de Heere gezien. Houdt bij hem biddend aan indien gij er vrijmoedigheid toe hebt, praat met geen ander er over, maak geen plannen, verzin geen wegen. Zo het u om de zaak gaat, voornamelijk om de eer Gods, die de Heilige Geest tegelijk met ons gebed handhaaft, dan moet er antwoord, dan moet er uitkomst komen, op welke wijze ook zeker niet zoals wij ze verwachten of verzonnen hebben, maar echter zo, dat al onze behoeften en ons begeren vervuld wordt. U grenzen aangeven kan ik niet. Alles hangt van onze stand voor God af."

Hoogst verblijdde het hem daarentegen, toen hij een wettig beroep kreeg van een Gemeente van de Nederlandsche Hervormde Kerk. "God zal mij mijn recht geven, al is het ook in het kleinste dorpje in Zeeland", zo had Kohlbrugge gezegd, toen men hem de toegang tot de Ned. Hervormde Kerk had afgesneden. En ziet, daar wordt hij in het jaar 1861 te Zoutelande op Walcheren beroepen! Al kon hij het beroep niet aannemen, het was toch voor hem een bewijs, dat God hem verhoord had.

De predikanten, die zich bij hem aansloten om van hem te leren, verwees hij altijd naar de landskerken. De jongelieden uit zijn gemeente, die theologie studeerden, verwees hij naar die provinciën van Pruisen, wier kerk niet bij de Unie waren aangesloten. Op zijn uitdrukkelijke wens gingen de broeders Lütge naar Nederland, om zich voor te bereiden tot de dienst in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Toen Ds. Gobius te St. Johannesga wegens het niet laten zingen van gezangen was geschorst, ried hij niet meer aan, door te blijven preken, zoals hij indertijd aan De Cocq had geraden, maar zich aan de schorsing te onderwerpen.

Te Utrecht ontmoette Kohlbrugge Dr. Kuyper bij de Heere Kol. Terwijl hij in het algemeen een gunstige indruk van hem had, schrijft hij niet zonder afkeuring over Kuyper's plannen maken.

We kunnen dus constateren, dat ondanks het staan te Elberfeld in een vrije gemeente, de beweging bij Kohlbrugge naar de Hervormde Kerk toe is en niet van de Hervormde Kerk af. Zelfs geeft hij nu de raad ook een schorsing door de besturen te aanvaarden. Aan de andere kant komt het in deze tijd sterker naar voren, dat zijn scherp getuigenis tegen afscheiding niet inhield veroordeling van al personen, die zich bij die beweging hadden aangesloten. Hij verklaarde onder afgescheidenen en niet afgescheidenen zijn broeders en zusters te hebben en veronderstelde, dat men in het algemeen niet meer meeging met de veroordeling van zijn getuigenis over Rom. 7: 14.

Hiermee hebben wij getracht, de verhouding van Kohlbrugge tot de Afscheiding in de verschillende tijdperken van zijn leven weer te geven, zonder eigen oordeel. Wie enkel met zijn verstand te werk gaat en bij de uiterlijke daden blijft staan, zal wel hier en daar inconsequentie vinden. Wij vragen naar de grote lijn, die in alles doorloopt. Het is het getuigenis van de rechtvaardiging van de zondaar, die zichzelf vlees blijft voelen, om Christus wil, geheel om niet. Bij dat getuigenis kan een mens zich niet als iets bijzonders met een kleine groep apart stellen, maar verheugt zich in het Evangelie van het Lam Gods, dat de zonde van de wereld wegneemt. Dan zal men het zijn in een kleine vrije Gemeenteniet als een bijzonder voorrecht zien. Dan voelt men voor heel de Kerk en heel het volk, hoewel men ten hevigste strijdt tegen alles wat dat Evangelie zou verzwakken, en, acht al menselijk “doen” om toch een vrome Kerk en een vroom volk apart te zien, vleeselijk. Zó bleef Kohlbrugge met zijn getuigenis eenzaam staan, maar verblijdde zich uitnemend, toen er voor dat getuigenis een weg geopend werd. Maar dat getuigenis hing ten nauwste samen met heilige eerbied voor Gods Wet en orde. Alleen door die Wet kende hij zich als vleeselijk. Door die Wet zag hij veroordeeld al eigenwillig doen. Maar die Wet leerde hem ook op orde te staan en zich niet buiten de orde te begeven, Gods ordeningen hoog te achten.

Wie dat alles in het oog houdt, begint de lijn te zien in Kohlbrugge's leven en in zijn prediking. Hier is iemand die zichzelf als vlees kent, die Gods Woord, Zijn orde handhaaft tegen zichzelf in de eerste plaats, die roemt, niet in de vrome mens, maar in de heerlijkheid van Christus. Dat is de hoofdzaak, ook voor kerkelijke vragen.

BIJLAGE

1. Brief van dr. H. F. Kohlbrugge aan Ds. H. de Cock inzake zijn schorsing

Eerwaarde, zeer geachte en veelgeliefde Broeder in Christus, de Enige.

Genade, vrede en barmhartigheid, zij U uw getrouwe aan de Heere verbondene echtgenote en al van de Heere lieve volk, dat bij U uit en ingaat, overvloedig geschonken en rijkelijk vermenigvuldigd van God onze Vader, en van onze Heere Jezus Christus.

Nadat ik uit Elberfeld in mijn ledig huis teruggekomen was kreeg ik het allereerst uw boek in handen, hetwelk de Heere u te schrijven heeft gegeven tegen twee mannen, wier namen ik verloren heb, wier schriften verloren werk is, en wier personen verloren zijn, tenzij de Heere, Die rijk is in barmhartigheid, Zich over hun zielen nog ontferme. Ik verblijdde mij zodanig in de Heere, dat ik uw geschrift als verslond, voornamelijk omdat gij als een getrouw dienaar in Gods huis niet geraadpleegd hebt met vlees en bloed, maar gehoorzaam aan de waarheid Gods, zo lief gewaarschuwd hebt tegen de paden van de inbrekers en als een *Pinehas*, gedreven door de ijver geest van de Heere, te zwaard hebt aangetast de hoereerders in Israël. Temeer verblijdde mij dit, omdat ik vooral gewaar werd, hoe de Heere u Zijn Vaderhart ontsloten en door Zijn Geest geopenbaard heeft, dat onze eeuwige zaligheid op recht gegrond is en dat recht en gerechtigheid de vaste grondslagen zijn van de troon onzes Gods, en dat gelijk de zonde geheerst heeft tot de dood, zo ook de genade heerst tot het eeuwig leven door Jezus Christus onze Heere.

Sedert doen tijd hebt gij vurig verlangd U óf te schrijven óf *liever* van aangezicht te leren kennen. Onze waarde vriend Hofmann, mij voor enige tijd een brief van u ook lende, waarin gij iets van mij bijzonder vernemen wilde, heb ik hem verzocht zijn antwoord aan u in een brief te sluiten die ik U dacht te zenden. Zijn brief ligt al lang bij mij geschreven, het is zijn schuld dus niet, dat gij dezelve, nu eerst ingesloten ontvangt. Ik weet niet wat mij tot nu toe belette U te schrijven of liever persoonlijk te bezoeken. De Heere, naar wiens wil en op Wiens tijd alles geschiedt, zal ook dit mij wel klaar maken.

Zodra ik vernam, dat gij om van de boeks wil in uw dienst geschorst waart, kwam het mij voor, dat gij om die schorsing niet behoefde te bekommeren, omdat gij:

- (1) op een *ordentelijke* en *wettige* wijze tot het *leraars* en *herdersambt* beroepen en bevestigd zijt geworden.
- (2) Dat dat op een wettige wijze geschiedt zijnde, gij van de Heere Zelf zijt beroepen en bevestigd geworden.
- (3) Dat *niemand*, wie hij ook zij, gij zelf niet, U uit de dienst van de huizes Gods zettén kan, of uitgezet verklaren kan, dan God zelf, en in Zijn Naam en *gemeente*.
- (4) Dat de *gemeente* het laatsteniet kan doen dan naar de Wet Gods en zo op een *wettige* wijze.
- (5) Daar de Wet Gods voorschrijft, welke deze zijn, die uit de gemeente of uit de predikdienst uitgezet moeten worden, dit openbaar moet gemaakt worden in de gemeente, ten einde dat naar de instellingen van de gemeente door bevoegde personen beoordeeld worde, waar en zodra er een overtreder is.
- (6) Dat zulk een uit het Woord Gods, zijn overtreding moet bewezen worden, opdat hij boete doe en zich betere.

- (7) Dat wanneer hij hardnekkig blijft, zijn overtreding moet bewezen worden, en de procedurestegen hem gejustificeerd moeten worden voor de consciëntie van de gemeente.
- (8) Dat het delict (overtreding) nergens anders in bestaan kan, dan in het invoeren van ketterijen, hetzij in geloofsleer of in de wandel.
- (9) Dat er geen afzetting, uitzetting of schorsing, wettig is, zo de censuur (onderzoek) er niet ook gepaard gaat.
- (10) Dat in zulke gevallen zodanigen onwettige en onbevoegde rechters zijn, die zelf aan ketterijen in leer of wandel schuldig staan. Schorsen of afzetten is bij mij hetzelfde. Want in de algemene christelijke Kerk, werd nooit iemand ondercensuur gedaan of afgezet, waarbij men het doel niet had:
 - hem onschadelijk te maken,
 - hem de weg te wijzen tot verbetering zijns zelfs, opdat hij weer aangenomen mocht kunnen worden. (Hier over het ketterdoden te spreken, zou mij teveel ophouden; in onze eeuw verbrandt men niet meer, of slaat hem de kop af, althans niet kerkelijk. Maar men bindt hem handen en voeten en snijdt hem de tong uit).

Men heeft u geschorst om u onschadelijk te maken. Twee jaren zult gij wel zwijgen uit stille hoop, van de predikstoel eens weer te mogen beklimmen. Heeft men u zover, of leert gij dan nog, dan moet men er nog een proeftijd, een tijd van deliberatie bij aanknopen en eindelijk een acte van amandement, belofte van voorzichtiger te zullen zijn. Zo zullen nog maar twee trappen tot de preekstoel zijn; op de bovenste breekt men u de geestelijke mens de hals, en dan moogt gij er weer op, anders nooit of God herstelle weldra de Gereformeerde Kerk in ons land.

Met het schrijven van uw boek hebt gij uw plicht gedaan, gelijk ik weet, dat ik die gedaan heb in de Lutherse Kerk. Gij hebt mijn boek gelezen. Een ander lot als mij treft zal u niet treffen. De gevallen zijn dezelfde. Bij het gouvernement kunt gij geen hulp of redres vinden. De daar aangenomen staatskunde laat dat niet toe.

Ware ik predikant geweest, dat is, had ik handoplegging ontvangen, gelijk gij, ik ware mijn bediening blijven waarnemen. Vervolging en dienaangaande beroving van gelden goed heb ik mij mogen getroosten, en ik had ze mij verder laten getroosten, al ware geldboete, gevangenisstraf en dergelijke de gevolgen geweest. Uit de een plaats gejaagd, had ik mij naar de andere begeven en daar gepredikt. Niet geschorst waart gij predikant van de gemeente te Ulrum, geschorst zult gij het van de gemeente te Ulrum, en van al gemeenten, waar men u horen wil.

Ik zeg niet, dat gij het daarom ook zo doen zou, maar *ik* deed het zo, indien ik predikant van de Gereformeerde Gemeente en geschorst ware. Ik liet het stenen gebouw en de houten preekstoel staan, waar het stond, verzette mij tegen elke gewelddadigheid, die de een of ander zou willen voorstellen ter van mijn bescherming tegen het wettig bestuur, en liet met mijdoen, wat men goed vond. *Geweld* hebben de Apostelen *niet* gebruikt, kracht of gemeld van mensen, vleselijke wapenen doen het ook niet, maar zijn een gruwel in Gods ogen, en zijn altijd nadelig voor de zaak van de waarheid, zoals de geschiedenis van de Hussieten duidelijk bewijst. Passief moeten wij zijn in alles; daarmee verwerven wij ons wel geen vrienden, maar dat doet er niet toe. Die er op in willen slaan zijn helpers van de duivel. De Apostelen van de Heere geroepen gehoorzaamden in alles het wettige gezag, maar hun lippen lieten zij niet bedwingen, zij lieten zich geselen en boeien met een vrolijk gelaat, stenige en half dood slaan, maar in hun ambt, hun van de Heere toevertrouwd, waren wij trouw. Een stenen Kerk, daartoe lang gebruikt, kan een barak, stal, hoerhuis of zwijnenkot worden, en een zwijnenkot of iets

anders en plaats waar men vergadert in 's Heeren Naam en waar de Heere in het midden is. Het aantal hoorders doet er ook niet toe; waar drie Christenen bij elkaar zijn, daar zijn er meer bij één, en zoveel als de Keizer van Rusland, de Keizer van Oostenrijk en de Koning van Pruissen, elk in zijn hoedanigheid bijeen zijn.

Doorziet gij dit wel? Daar ligt een grootste troost in, en zoveel wil ik u nog wel zeggen, dat, was ik predikant, en nog *niet* afgezet, ik zou u plechtig verzoeken voor mij te prediken, zolang het niet bewezen ware, dat gij geschorst waart op grond van Gods Woord, en dus naar deinstelling van de Kerk van Christus, dat is, de Gereformeerde Kerk, en dat bewijs zal ten uw opzichte wel uitblijven.

Intussen hoor ik, dat gij voortgaat met uw ambtwaar te nemen. Zo dit zo is, verheug ik mij en ben in mijn geest u op zijde. echter ben ik er nog niet van verzekerd. Want uit de brief aan zuster Verschuur geschreven, blijkt, dat gij mijn mening zó had opgevat, alsof de gemeente geweld met geweldmoest keren, en gij u aan het hoofd daarvan moest stellen. Ik gruw van zulk een leer; althans weet gij nu mijn mening.

Uw plicht is het te waken voor de kudde, u toevertrouwd, en u dapper tegen de wolven te stellen, gelijk gij ook doet, te protesteren bij het Kerkbestuur, dat u geschorst heeft, en hun te laten weten, dat gij onverminderd al verschuldigde eerbied uit gehoorzaamheid, aan wie dat toekomt, de schorsing in uw dienst verklarende als niet naar het Woord Gods, op straf van ongenade van de Allerhoogsten, de God van de Hemels en van de aarde, van de Konings van Zijn Kerke, Dezelve meer moete gehoorzamen dan de mensen, niet anders kunt, dan voortgaan met het Evangelie te prediken en uw ambt waar te nemen als altijd, al is het dan op een buitengewone wijze, latende over voor hun verantwoordelijkheid, dat zij de rust en de orde gepersuadeerd hebben (aldus kopie, bedoeld zal zijn: geschonken of verstoord hebben), in welke het uw hoogste lust was, het ambt U wettig door oplegging van de handen van de Heere en in Zijn Naam van de gemeente toevertrouwd, op een Gode betamelijke wijze te handhaven.

De plicht van de ouderlingen en van de Gemeente is weer van een andere aard. Deze in hun rust gestoord, dienen, gelijkvroeger de dolerende kerken in de 17e eeuw, hun beklag, dat men met geweld inbreuk op hun goede rust heeft gemaakt, met verzoek om redres in te leveren, bij de plaatselijke en provinciale overheid en voorts niet bij de koning als bij wijze van kennisgeving, maar bij de Staten hunner provincie en bij de Staten Generaal.

Gij blijft passief en latende na ingediend protest, waar dat behoort, kerk en preekstoel staan waar ze staan, gaat gij voort in uw ambt op een buitengewone wijze, vergetende alles wat achter u is, en houdede de stenen kerke en preekstoel voor zodanig in de grond gezonken als kwam zij er nooit weer uit. De gemeente handelt Zo, en verder, geheelpassief, niet vergetende, dat wij tot lijden gezet zijn. Bezit uw ziel in lijdzaamheid. Zij hebben overwonnen door het bloed van het Lam. "Mij is de wraak, Ik zal het vergelden, het Lam zal ze overwinnen, geen stok of geweer, maar de Heere, en wie hier een andere weg zou willen inslaan, maakt het erger dan Uza, die de ark Gods met eigen hand wilde overeind houde."

Zie daar nu rond en klaar, niet mijn raad, maarmijn innige overtuiging, hoe er in deze hoogst gewichtige zaakdienst gehandeld te worden. Voelt gij bij het lezen van dezelve u de benen als opgelicht, u als in de rug geduwd en als in een rosmolen geplaatst, dat het u alles wonderlijk voor de ogen wordt, zo zet mijn brief op het zou t of werp dezelve in het vuur. Maar voelt uw vrouw dezelve ook zo hebt gij er de aangenaamheid van, dat een broeder u uit liefde zijn

gevoelen niet verborg, maar ook elde, en ook instemde, om de weg te blijven houden, die gij geloofde, het meest met de goede, welbehagelijke en volkomen wil Gods overeen te komen of naar dezelve te zijn.

Ten opzichte van uw handelwijze en gebezigde uitdrukkingen, laat ik de Moralisten filosoferen, de stuurlieden, die aan wal staan, redekavelen, de gepassioneerde fijnen (een andere kopie heeft hier geparfumeerde fijne) en zoetsappige lieve mensen een: “dat is jammer”, de vreesachtige een: “och, hij had nog zo nuttig op de predikstoel kunnen zijn” en de hoogwijzen een professoraal: “maar ... of een apodictisch vonnis uitspreken.

Ik houd mij aan een woord, dat die al mij eerst mogen oplossen. “Vloekt Meroz, zegt de Engel van de Heere, vloekt haar inwoners geduriglijk, omdat zij niet gekomen zijn tot de hulp van de Heere, tot de hulp van de Heere met de helden. Gezegend zij ze boven de vrouwen Jaël, Hebers, van de Keniters huisvrouw! Gezegend zij ze boven de vrouwen in de tent! Water eiste hij, melk gaf zij, in haar schaal bracht ze boter. Haar hand sloeg ze aan de nagel en haar rechterhand aan de hamer van de arbeidslieden, en zij klopte Sisera, zij streek hem zijn hoofd af, als zij zijn slaap had doornageld en doorgedrongen.” Hoe kon de Geest Gods door Debora een daadprijzen, die zo zeer tegen de wetten en regelen van al moraal van de mensen schijnt in te lopen? 1 Kor. 1:19.

Vraagt u iemand of gij met de Heere begonnen zijt, zo moet hij er eerst op kunnen sterven, dat hij zulk een vraag aan u met de Heere doet, en dan nog bewijzen, dat de Heere het niet met u begonnen heeft, omdat er van uw zijde onvolkomenheden mogen zijn in het aanvangen van de zaak. “Wedersta de duivel en hij zal van u vlieden”, en wordt het u daaromtrent toch zelf een weinig bang, omdat de hoogverlichte *deze* en de hoogverlichte *die* ook zulke aanmerking maken, zo lees Zacharia 3 en de profeet Jeremia, en houdt u in spijt van alles aan uw fikse brief of antwoord aan F. te II. Interpreteer al woorden, die gij leest, anders als zeer staan, zodra iemand komt, die de leer niet ook brengt, die gij van de Heere geleerd hebt (aldus de kopie).

De duivel vertelt ons altijd, dat hij Gabriël is, die voor God staat, en dat hij zo direct uit de hemel met een boodschap komt. Hij houdt ons immers voor hatelijk, als hij zegt, dat wij de liefde moeten betrachten. Verwacht van alle mensen nimmer iets anders, als gij Rom. 1, 2, en 3 de mensen beschreven vindt. alle mensen zijn leugenaars, *ik ook*. Christusalleen is de waarheid, en wij spreken uit louterheid voor zoveel wij de Geest van Christus hebben.

Ik verheug mij, dat gij nauwkeurig gelet hebt op de gevolgtrekkingen, die ik in mijn boek uit mijn geschiedenis gemaakt heb, en dank de Heere, dat Hij mij verwaardigd heeft, om u enigszins tot een handwijzer te zijn, hoedanig men met een vervolgdend handelt, en om aan te tonen, dat er zo heet geen oven is, waarin Sadrach, Mesach en AbedNego kunnen verbrand worden, en geen leeuwenkuil zo gapend hongerig, waar Daniël niet onbezeerd weer uit voort komt. De Geest Christus staat over tegen de geest van de Jezüeten, en de liefde Gods bestaat niet zonder haat tegen al, wat on-Goddelijk is. Zie Psalm 45:8. Rom. 12:9.

Lieve Broeder! de Heere schenke u de genade, om eens aan die houten predikstoel verloochend te zijn, werkelijk, werkelijk, als de duivel ons een predikstoel afbreekt, bouwt de Heere ons een, die honderd sterker en groter is, en wordt het onsbelet door de mensen voor een kleine gemeente, b. v. van 500 mensen te preken, dan zet God ons tot predikers en getuigen van Zijn waarheid voor 50.000, ja, voor het hele land, voorkoningen en vorsten zelfs, ja, tot de einden van de aarde, zoals de ondervinding mij leert, hebbende ik berichten, dat mijn Duitse preken van de Zuidpool tot de Noordpool zijn gegaan.

De oordeelvellingen over uw weg zijn zeerverschillende; er is een dierbare belofte voor u en

voor mij: “gij zult van al gehaat worden om Mijns Naams wil, zo ook van de vromen? Ja, ook al! Van al toch niet? Nu, wellicht laat God er één of twee om u heen. De rest zakt af.

Wanneer? Hoe meer Christus zich bij u laat zien, hoe meer dat het openbaar wordt, dat *Die* bij u thuis ligt. Als dan de lieden aanschellen en Christus open doet, en zegt: de Cock is niet te huis, of de Cock is dood, maar Christus is hier, woont en leeft hier in, dan blijft bijna elk weg. Want daar is zulk een groot zondaar en zulk een gevaarlijk mens niet als de levendige Christus; aan die heeft bepaald elk een hekel, omdat Hij altijd zou t in de hand heeft, waarbij van de slakkenvroomheid wegs melt en zo blijft er dan een ledige dop. Dat overblijfsel van het lijden Christus, waarbij hem al verlieten, wordt voor de gemeente en elk waar discipel van de Heere ook al vervuld.

Vragen wij naar geen menselijke dag; die ons oordeelt is de Heere! *Bij U schuil ik. Want Gij verbergt mij voorde hovaardigheden van de mans.* Het volk van de Heere zou gij wel willen oproepen, om u te helpen, te protesteren, etc., en werkelijk het is hun duurzame plicht, maar het gros zal thuisblijven, zoals ook in mijn geval met de geestelijke in de H. Kerk gebleken is. Houden wij ons aan Christus Zelf, en anders aan niemand of niets dan zullen wij wel zien, dat wij aan Hem werkelijk genoeg hebben, hoe meer ons al het andere ontvalt. De Heere heeft voor ons geprotesteerd; besluit enen raad en er wordt niets uit. Want met ons is de Heere Zebaoth. En *wie Zich tegen u vergadert, zal om uwtwil vallen. Ik ben de Heere, en behalve Mij is er geen Heiland, en uw heil staat alleen bij Mij.*

O, mijn ingewand! O wanden mijns hart en! zult gij dikwijls uitroepen. Endan die dominee'shoed, die bef, die mantel, die zangbriefjes en nu al mijn studeren tevergeefs. En daar loopt een verleider heen en mag preken, en mij heeft men de preekstoel afgenomen!!! Ja, zo gaat er al wat in ons hart om, en misschien had gij toch wel wat bezadiger kunnen zijn en te werk gaan, zegt “Hans Klügling”, die altijd de wegen Gods wil meesteren en bedillen wat geschied is. Zeker, als iemand voor het eerst dienstheeft genomen, is hij als uitzinnig onder het exerceren, trekt hij menig zuur gezicht, krijgt menige duw of stoot, maar op het slagveld gaat het er nog anders langs. ons ingewand zij als een vat vol wijn best in zijn soort. Welaan dezelve ligt goed in de kelder, laat toch rustig liggen, hoe ouder hoe duurder in prijs. De Heere zal ons wel zetten waar wij wezen moeten. Hij weet beter dan wij, wat ons goed is, en Zijn waarheid zal toch eenmaal uit het vat bruisen. Gij haalt er de stop af, ik of een ander.

Als gij uw Dominee's dingen bekijkt, zo sla uw ogen naar boven en zegt: *Lieve Heere Christus! wat is het goed, dat Gij daar niet inzigt, en dat Gij ook de preekstoel niet zijt.* Ga dan met mij ter kerk bij onze hoogste profeet; wij mogen ook wel eens enige Lijdens en Keurstoffen door Hem horen behandelen: dat zal ons goed doen tot in het gebeente. O, Hij leert mij bijna om de andere dag zulke heerlijke dingen, en als ik zing, zing ik nooit alleen.

Uw vrouw ga ook en als zij soms wat moedeloos wordt, zo zeg haar, dat de mijnen al boven juicht, en dat zij u niet getrouwd heeft om in een stenen kerk met u te zitten, maar om in de Heere te al tijde. Welk een genade mijnendierbare broeder: wat onderscheidt ons andere, dat wij verwaardigd worden een weinig tijd verdrukking te lijden in Christus. O, wat was ik een verschrikkelijke en gruwelijke verleider van onsterfelijke zielen geworden, had de Heere mij niet juist toen ik mijn eerste preek zou opstellen, staande gehouden, mij in het hart gegrepen, mijn wijsheid en geleerdheid omgestoten en mij geleerd te kruipen voor zijn Hoogheid, was het anders met U gegaan? Is uw deel niet de Heere? En dus veel heerlijker dan dat van uw voorganger te Ulrum. Zou gij met die professor wel willen ruilen?

O, welk een grote genade op zichzelf al uit de klauw van de duivel, uit de macht van de dood en van de hel, uit de slavernij en heerschappij van de zonde verlost te zijn, en dat meteen

eeuwige verlossing, en dan een kind Gods te zijn, met zijn hand te mogen schrijven: *“Ik ben van de Heere! Hij is mijn God, mijn heil, mijn deel, mijn blijdschap, mijn bewaring, mijn leven, mijn lust, mijn zaligheid, mijn eer, mijn alles.”* De Heilige Geest ontvangen te hebben tot een onderpand van ons eeuwige erfenis, met en in Christus gekruist, gestorven, begraven, opgewekt en ingezet te zijn in het Hemelse Wezen, gezegend te zijn met al geestelijke zegeningen, in Christus in de hemelen, daar al in de geloof te verkeren, in verwachting al volkomen zalig te zijn, en in Hem volkomen, zonder vlek of rimpelgesteld te zijn voor het aangezicht Gods, en een bruid en dierbare beminde, enige duive en overschone van Christus te zijn, en te mogen weten, dat niets, niets ons meer kan schaden, maar alles ons, die naar het voornemen Gods roepen zijn, moet ook werken te goede: arm maar rijk: zwak maar sterk; melaats maar gezond: veracht maar aangenaam; verworpen maar aangenomen te zijn; vervloekt en toch gezegend; miskend en toch gekend van eeuwigheid; verdrukt en toch overwinnende; droevig maar toch blijde; aller afschrapsel, maar toch machtige koningen te zijn, en dan nog gedecoreerd zoals nu ook met het grootkruis de hemelse orde, o welk een genade! en dat voor ontrouwe bedervers en walgelijke samenweefsel van zonde en verkeerdheid.

Wees vrolijk met uw vrouw en met alle, die u bezoeken. Laat varen, wat de vijanden doen. Zij zijn verslagen, overwonnen, in stukken gehouwen en maken hun eigen galggelijk Haman, en graven zichzelf hun kuil, waarin zij zullen blijven hangen. Gij speelt op het snarenspeel, dat de Heere U gaf, en zingt bij beurten van Zijn Naam, die heerlijk is. In eeuwigheid laat Hij niet beschaamd worden, die Hem verbeiden.

Nog een weinig tijd en Hij komt, Hij komt en wij gaan binnen in van de Vader huis, daar zullen wij eerst heilig lachen, ook over onze domheid, dat wij koningskinderen, die weg voor zo akelig hielden, die toch zo heerlijk was.

De genade van onze Heere Jezus Christus zij met uw geest. *Vervloekt is de man, die vlees voor zijn arm neemt! Gezegend is de man, wiens verwachting de Heere is, en die zich sterkt in Jehovah, zijn God.* De Heere, doe u en mij meer en meer alles afsterven, en in de dood gaan. Hij is, Hij is het, Hij is er! Die zoete, lieflijke, dierbare, overschone, allerbeminnelijkste, alleroverwaardigste, wiens Naam niet uit te drukken is, maar wiens Naam is als een uitgestorte zalf, onze enige, eeuwige gezegende Bruidegom, die wij hartelijk liefhebben, te hartelijker, hoe meer wij arme zondaars geworden zijn. Jezus Christus, onze grote God en Zaligmaker, die God van volkomen zaligheid, de grote Herder van Zijn schapen, die grote medelijdende Hogepriester van de Nieuwe Testaments, de Koning van de eeuwigheid, op Wiens lippen genade is uitgestort, vervulle u geheel en al, bekrachtige, fondere u, make u tot alles bekwaam. Hij zal het doen, Hij is getrouw.

Laat ons goede moed hebben. Eerst moet de duivel zijn troon, die eeuwige troon van de Heere omstoten eer hij ons overwint. Nu daar wage hij zijn kop aan. Hij is vertreden, verworpen, verdoemd, en al zijn aanslagen zijn vruchteloos gemaakt. Met ons is de God Jacobs. wel ons bij zulk een Heere! Veel wateren zullen zijn liefde niet uitblussen en mij is nog niets overkomen, waarvoor ik de Heere niet mocht loven en Zijn Naam groot maken. Ook gij zult Hem nog loven voor deze weg, waarin gij thans zijt. *Perfer et obdura. Per contraria ducimur. En veel zijn de tegenspoeden van de rechtvaardige, maar uit al die redt hem de Heere.*

Uw trouwe broeder,

Utrecht 3 mei 1834

Was getekend, H. F. Kohlbrugge

2. Brief van Ds. A. BRUMMELKAMP te Hattem aan Dr. H. F. KOHLBRUGGE²³

Hattem, 16 Juli 1839

Hartelijk geliefde Broeder in Christus.

Reeds lange tijd was ik voornemens u eens te schrijven. Dat is echter tot hertoe verzuimd door uitstellen van de een dag tot de andere. Ik hoop dat het bij u zal zijn evenals bij mij hoewel ik u niet schreef of bezocht, de broederlijke betrekking bleef bestaan. Hoe gij denkt over de zaken het koninkrijk Gods aangaande in het land van ons inwoning, weet ik niet, maar ik vertrouw dat gij wel eenstemmig met mij denkt, dat de gelovigen ook thans behoren te, verkeren gelijk er Hand. 2: 42 staat opgetekend.

Om welke redenen gij u tot dusver van ons verwijderd houdt en op uzelf blijft, weet ik niet, maar ik heb steeds gemeend, dat het onze roeping was u te vragen en uit te nodigen om u met onze Gemeente te verenigen; daar onze Gemeenten tot dusver slechts weinige leeraren hebben, heb ik aan verschillende vacante Gemeenten voorgesteld u te beroepen. Tengevolge daarvan ben ik thans door de Classis in de omtrek van mijn woning verzocht u te schrijven en te vragen:

ten 1ste of gij aan ons wilt opgeven de reden, welke u tot dusver van onze Gemeente verwijderd hebben;

ten 2de of gij een wettige beroeping ontvangende, om in een Gemeente van Christus als Herder en Leraar werkzaam te zijn die beroeping zou moeten en willen aannemen. Vriendelijk verzoek ik u, dat gij mij binnen kort op deze vragen antwoordt.

Dat onze Gemeenten dat vooraf vragen, alvorens a te beroepen, zal u wel niet bevreemden zo gij u herinnert en bedenkt, dat gij in de laatste jaren zeer verschillend beoordeeld zijt. Ja, openlijk veroordeeld door de zodanige die vroeger als broeders niet ons verkeerden.

Dat de Heere, onze getrouwe Herder, al Zijn schapen samen brenge en samen doe wonen is de wens en bede van mijn hart. God geve ons vreugde in Hem, die onze verzoening, die onze vrede is.

Door Gods goedheid ben ik met de mijnen wel, moge dit ook ten uwent zijn. Groet van mij, schoon van aangezicht onbekend uw vrouw, zijt de Heere aanbevolen van uw liefhebbende broeder in de Heere

(getekend) A. BRUMMELKAMP

²³ Overgenomen uit: "*Hoe Dr. H.E. Kohlbrugge predikant werd*". Beschreven door de hervormde predikant van Rijnsburg, H. van Druten, 1884.

3. Antwoord aan Ds. A. BRUMMELKAMP te Hattem van Dr. H. F. KOHLBRUGGE

Aan de WelEw. ZGl. Heer, de heer A. Brummelkamp

Utrecht, 25 Juli 1839.

Hartelijk geliefde Broeder in Christus!

Nog dezelfde ben ik voor u, waarde en geachte BRUMMELKAMP die ik vroeger voor u was, een waarachtig en getrouw vriend u geheel ten dienste in de Heere, gelijk ik u dit vroeger getoond heb, hoewel niet door u gekend noch gevraagd in ogenblikken toen gij zo gij opgemerkt had, aan mij de consequentie had kunnen opmaken: óf KOHLBRUGGE wandelt niet naar de wil Gods, óf ik niet bij alles wat ik ook uitrichte.

Gij hebt dan nu de drang van uw geweten gevolgd en de daad laten komen tot hetgeen gij schrijft; dat het steeds uw mening is geweest dat het ulieder roeping was mij te vragen en uit te nodigen om met uw gemeente mij te verenigen, maar ik vrees dat het te laat is.

Hoe ik denk over de zaken het koninkrijk Gods aangaande in het land van ons inwoning, dat wil ik niet onthouden: het is er ook gelijk de Heere zegt: “het koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat en het is binnen in ulieden en echter zult gij weten, dat het koninkrijk Gods tot u gekomen is.”

BRUMMELKAMP! voor dat er een Afscheidene Gemeente was is er een zonde begaan, is er onschuldig bloed vergoten gelaten dat de vloek heeft doen kleven ook op die en die, die de afscheiding begonnen voortgezet en tot hiertoe samen gehouden hebben, en zich daarvan bewust of onbewust; op allen rust dat oordeel, die die zonde begaan of zich aan de vergieters van dat bloed aangesloten en die zolang het eigen er niet ook gemoeid was, gehoorzaamd hebben zonder die zonde was er zeker geen afscheiding gekomen, en gijlieden had het heil van de Heere gezien met kracht, met wonderen en tekenen van den God Israëls. –

En nu gewis BRUMMELKAMP! Zo Hand. 2: 42 niet tegen ulieden zal getuigen zo merkt er op en valt in de schuld. Want in die zonde ligt geheel ulieder verdere weg en loop en lijden.

En zo is dan hetgeen gij schrijft, dat ik mij van ulieden verwijderd heb, wat ten minste de Afscheidenen van Utrecht en zelfs van veel andere plaatsen in ons land aangaat, een onrechtvaardige gedachte van u.

Te Utrecht hebben zij tot een toe, al vóór de afscheiding persoonlijke omgang met mij gehad. Ik bleef altijd thuis om een iegelijk met des Heeren woord en met de vertroosting waarmee de Heere mij vertroostte, te dienen. - Zij hebben de een voor, de andere na, mij verlaten, zich stotende aan dat woord. Ja, wel behoorden zij te verkeren gelijk er Hand. 2: 42 geschreven staat en gelijk het de gelovigen toen deden; zo doen diegenen het nog, die van de Heere getuigenissen in alles voor recht houden en alle valse pad haten.

Integendeel; is het, ach, bij ulieden, gelijk bij bijna allen in den lande, ‘wij wachten naar licht, maar ziet er is duisternis; naar de grote glans, maar wij wandelen in donkerheden’ - als blinden naar den wand, zo tasten wij in de klaren middag, terwijl ik mij verstout en zeg gelijk er geschreven staat: “Ik heb mijn handen de gansen dag gebreid tot een wederstrevig volk die wandelen op een weg die niet goed is, naar zijn eigen gedachten.”

Zo heb ik mij ook niet op mezelf gehouden gelijk gij schrijft. De Heere heeft mij bij Zich gehouden, en geeft mij voortdurend wandelingen onder diegenen, die voor Zijn aangezicht

staan. -

Wat kon ik arme man doen? Eerst uitgesloten van liet Luthers Consistorie, toen drie jaren gekweld van alles wat heerschappij usurpeert (overweldigt) in de Herv. kerk, en ten laatste uitgesloten met vrouw en kinderen van lidmaatschap en sacramenten; toen door het Pruisische Ministerie van de kansel van de Rijnprovincien voor altijd verbannen, omdat ik geen Union of Agenda goed konde heten; toen bij mijn terugkomst van slechts enkelen getroost, van bijna allen verworpen; toen is men met een afscheiding op de been gekomen, men heeft mij niet gezocht, niet gevraagd, wat moest ik doen?

Moest ik SCHOLTE of een andere voorganger van de afgescheidenen nalopen en zeggen: neem mij toch op in uw midden? Laat mij ook doen; ik moet ook zitting hebben, ook Synode houden, ook wetten en bestellingen maken?

Zo had ik mij ongeroepen moeten indringen, en dat in een tijd toen men het goede pand dat de Heere mij toevertrouwd heeft, op het hevigst begonnen was te verachten? In een tijd toen de Heere mij liet zien en onbewimpeld getuigde, dat juist zij die het meest van gerechtigheid Christus spraken, zo weinig tot de gerechtigheid Gods, geopenbaard in het Evangelie van de Gezalfden, kwamen, dat zij, in stede daarvan, toen zij bezig waren om, gelijk zij zeiden, de Heere een tempel te bouwen, juist die ter zijde legden, die van die gerechtigheid getuigde naar de wil Gods en op Zijn heiligen last.

En wat er ook sedert die vier of vijf jaren is gebeurd, ik heb geen van de Afgescheidenen of haar voorgangers tot nog toe zien terugkeren die zichzelf heeft verworpen en lust had CHRISTUS na te volgen, of slechts met een enkel woord bekenden: gij hebt ons het getuigenis van JEZUS gebracht, wij hebben gezondigd dat wij dat verworpen hebben en uw getrouwheid miskend. En dat niettegenstaande er geschreven staat: "Een iegelijk die zondigt, die heeft Hem niet gekend."

Als gij dit de mannen ook deelt, die u verzocht hebben mij die twee vragen te doen, kunt gij hun hiermee en met hetgeen blijkens uw eigen brief uzelf bekend is, ten volle laten zien dat niet ik mij verwijderd heb van degenen, die gij uw gemeente noemt, maar dat zij, ten minste voor zoveel de Utrechtse en verscheidene andere Afgescheidenen aangaat, zich verwijderd hebben en houden tot dusverre van die zij niet horen wilden vanwege hun afkerigheid van 's Heeren wet.

Zegt gij nu en ook zij wat konden wij daartegen dat hebben wij toen niet gedaan; zeggen zij: wij kenden u ternauwernood. Zo zult gij toch wel vanzelf gevoelen dat de eenheid, van die van Utrecht en deszelfs voorganger en van meer andere, met u en van u met dezelve niet bestaanbaar is met uw keuze op mij wiens gehoor (prediking) zij, niet wetende wat zij doen tot hiertoe verwierpen; terwijl omgekeerd uw deelgenootschap aan hen, zolang zij in het hun volharden u verantwoordelijk zal stellen die dit nu weet. -

En toch nog nader antwoord op ulieder vraag.

Verworpen voor de afscheiding, heb ik de afscheiding zien ontstaan. Wie kon mijn toevlucht zijn? Verworpen van degenen die ik liefhad, dan de Heere, mijn God mijn troost en mijn deel, dat is de levende God. Die was niet doof voor mijn klagen en geroep. - Welk ene droefheid toch was het voor mij, die jaren achtereen gesmeekt had, dat de Heere voor land en kerk zou opstaan, dat ik, toen Hij mij Zijn heil geopenbaard had, en er van kwam te getuigen, dat getuigwenis en zo de Heere der Heerlijkheid zag verwerpen, en inmiddels allen aan het werk gaan om zich een kerk te bouwen. Van licht tot licht, van genade tot genade, van troost tot troost heeft de Heere mij inmiddels en sedert, naar zijn ontferming over mij geleid en mij al meer getoond wat gij al samen, de een meer, de ander minder zonden hebbende, deed en zijt doende.

Zeg, aan die mannen, BRUTMMELKAMP! zeg aan die mannen des Heeren Woord: 1° De

akker waarop en de zaaier door wie de afscheiding het eerste gezaaid werd, en gelijk zij gezaaid werd zijn vervloekt van de Heere Zebaoth, de sterke en geweldigen God, die met Zijn getuigenis niet laat spotten die woont bij degene, die een verslagen en verbroken geest is die het stof verheft, maar de verwachting van de huichelaren doet vergaan en het afvallige doet wonen in het dorre; 2de de leer uwer gemeente is niet de leer van Christen, is niet een wandelen naar Geest, maar naar vlees; en de geest, die nog onder is uitgegaan is een leugengeest in de mond aller uwer profeten; en uw werken zijn niet vol bevonden voor God. Maar gijlieden hebt des Heeren wet verlaten en loopt goden na die geen goden zijn maar Baäl Berith. Indien gij en de mannen van de Classis in de omtrek uwer woning met de vraag, 'of ik, een wettig beroep ontvangende om in een gemeente van Christus als Herder en Leraar werkzaam te zijn die beroeping zou moeten en willen aannemen', de werkzaamheden bedoelende in een Afscheidene gemeente, zo antwoord ik voor mezelf, 1ste dat ik tevreden wens te blijven in mijn stille huiselijke kring, waarin de Heere mij met tekenen en wonderen heeft omgeven, vergewist en verzegeld, dat ik Zijn geboden bewaar en doe wat Hem welbehaaglijk is, en dat, indien de Heilige Geest mij zichtbaarder over grotere dingen mocht willen stellen mijn moeten of niet moeten mijn willen of niet willen, hoegenaamd in geen aanmerking komt.

2° Dat nog nooit iemand mij anders zal vinden dan overvloedig gewillig en bereid in de Heere om Zijn woorden te spreken, hoewel ik zeer bang ben voor de mensen. Want zij zeggen het wel, maar doen het niet, en verwerpen of verdraaien de woorden hun tot heil gezegd in hun onleerzaamheid, onvastheid en hardigheid des harten en tot hun eigen verderf.

Maar opzichtelijk ulieden antwoord ik: 3de dat, zo weinig ik de Afscheidene gemeente in haar ontstaan als zodanig, als de Gemeente des Heeren erken, ik haar allerminst als zodanig erken voor het tegenwoordige. Want in de wijze waarop de afgescheidene gemeenten haar erkenning bekomen hebben of dezelve zoeken, hebben zij zich tot een sekte gemaakt en getoond; dat zij zelf niet geloven de gemeente des Heeren te zijn. Hoe zal dan de Koning der Koningen hen er voor erkennen? Hoe zijn dienaar?

BRUMMELKAMP! verdraagt mijn woorden in zachtmoedigheid en neemt ze aan gelijk ze zijn, van de Heere, en gelijk gij mij kent: recht en slecht.

Verwerpt ze niet. Want dat zal u niet goed zijn. Ik ben ulieden niet vijandig, integendeel, al die ulieden vijandig zijn, zullen hun oordeel dragen; het Gouvernement en de Gouvernementskerk heeft gezondigd met u te vervolgen, te kwellen en te martelen. De niet afgescheidenen die daar zeiden: "wij belijden uw leer wij zijn uw broeders" hebben gezondigd dat zij zich niet bij gevoegd hebben, maar gijlieden hebt, hetzij dadelijk, hetzij door gemeenschap gezondigd dat gij een tempel bouwende, de Hoeksteen verworpen hebt, de alleen geboren Zone Gods, die de hemel tot Zijn troon heeft en de aarde tot een voetbank van Zijn voeten.

Ik weet en gevoel het, dat mijn redenen u niet aangenaam kunnen zijn, en ik zou altijd de gelegenheid ontweken hebben om het u zo openbaar in schrift te zeggen, niet om mijnentwil maar om uwentwil, omdat de verwerping dezer woorden, in de Naam des Heeren tot u gebracht, u zwaar zal vallen, en ook omdat ik diegenen haat, die van alles bij u graag gebruik maken om een steen op u te werpen, en zijn toch zelf gruwelijke werkers van ongerechtigheid en even afgrijselijke hoereerders. Maar nu gij mij, van mijn kant ongezoekt, er toe genodigd hebt, zou uw bloed op mijn kop zijn, zo ik u des Heeren woord niet bracht, hetzij gij het doet, hetzij gij het laat. Wilt gij des Heeren wil verstaan en doen, zo bekeert u tot de Heere met uw hele hart en met uw hele ziel en zwerft niet om, geeft de verkregen vrijheid van leren en kerken-bijeen-maken terug, van wie gij ze ontvangen hebt. Ontbindt de hele Afscheiden

gemeente als zodanig onderwerpt u aan de leer van Christus in waarheid; doet dat Evangelie, die Jezus en die Geest, die gij hebt, uit uw midden weg. Want het is niet het Evangelie van de volzaligen God, het is niet die JEZUS die gezegd heeft: Ziet ik kom haastelijk. Het is niet de H. Geest, (ik spreek hier van uw leer en godsdienst die gij bedrijft, niet van deze en gene arme en verdwaalde, die horen zal en waarvan geschreven staat: “het overblijfsel zal wederkeren”). En voor zoveel gij leraars van die gemeente zijt, zo zet uzelf nog eens af en onderzoekt des Heeren woord en onderwerpt u Zijn getuigenis. Want zo waarachtig als de Heere leeft, zoals gij nu bestaat, leert en werkt en bezig zijt, gij zijt Zijn apostelen niet maar bedriegt uzelf en andere en wordt bedrogen door leringen die wel een schijn van de waarheid van zich geven, maar gij zult er geen vrijmoedigheid ook hebben voor de Heere, als Hij geopenbaard zal worden de waarachtige Getuige. (of: den waarachtigen getuigen)

Zult gij u evenwel hieraan niet onderwerpen zo zult gij het met schade en schande ondervinden moeten, dat des Heeren woord des Heeren woord is, en hoe gij ook moogt bouwen, het einde zal de dood zijn.

“Ziet ik breke af”, spreekt de Heere; waarom? Omdat zij Mij verlaten hebben, elkaar en hun ijdelheden nahoereren en nog zeggen: wij hebben alles verlaten om Uws tempels wille, waarin hebben wij gezondigd? Daarin, dat gij niet verstaat en leert, dat gehoorzaamheid beter is dan offerande, en opmerken dan het vette van de rammen daarin, dat gij toen de Heere u een huis bouwde, hetzelfde om zijn heiligheid verwierp en uzelf een huis bouwde om het Hem aangenaam te maken.

BRUMMELKAMP! Gij hebt mij geen leed gedaan, de mannen voor wie gij schrijft ook niet, integendeel, zij vragen mij - maar wat vraagt gij naar mij, ik vraag naar u ik zie de grond waarop gij bouwt, ik kan tot u komen als een dienstknecht mijns Gods, tot u, tot elk in het bijzonder; ook tot die mannen maar ik kan in geen Afscheidene gemeente komen, zoals ze ontstaan, voortgezet en nu erkend is zonder haar allereerst te prediken dat haar grond voos en haar geheel bestaan ongerechtigheid is, en dat men naar het vlees wandelt.

Ik kan er niet inkomen zonder de Afscheidene gemeente als zodanig af te breken met het getuigenis Jesu - een schuldenaar ben ik een iegelijk in den lande, die mij naar de mond des Heere vraagt. Maar in karakter als Afscheidene gemeente mij te beroepen, daartoe hebt gij u als zodanig willende gelden, noch recht, noch autoriteit. Want uw bestaan als zodanig is zonde.

De Heere beware u voor verkeerde oordeelvellingen en gevolgtrekkingen; tegenover degenen, die u miskenden heb ik mij voor u altijd partij gesteld, maar gijlieden miskent de Heere der Heerlijkheid of hebt een zaak met degenen die het doen, en zult al samen geen geluk hebben, maar ik zal vrij zijn van uw bloed voor het aangezicht Christi en Zijn heilige engelen, tenzij dan, dat gij u onderwerpt van harte aan des Heeren eeuwige wet en lust krijgt aan de liefelijkheid van Zijn heiligheid.

Och, of gij naar de Heere hoorde, dan zou gij vervuld zijn met zijn blijdschap, voor het aangezicht van de Majesteit in de hemelen in Hem.

Zo gij opmerkt dan zult gij ten volle bekennen mijn liefde en ingewanden Christus tot u waarin ik u en alle Afscheidenen deze schreef in de naam des Gods van de Geesten aller vlees.

Uw dienaar in waarheid en gerechtigheid,

(getekend) H. K KOHLBRUGGE.

4. Aan de heer T. Lucas te Westmaas bij Oud-Beijerland

20 januari 1863

Ik weet niet of ik u gezien heb toen ik in uw streek voor Ds. Verhoeff gepreekt heb, ook kan ik mij ook de naam van Bekkelhuining²⁴ niet herinneren. Ik wil echter antwoorden op uw schrijven en op uw vragen.

Die brief aan Ds. B. (Brummelkamp) in 1839 geschreven, heb ik niet in mijn hoofd: ik bezit er ook geen kopie van. Voor jaren zag ik die brief met die van B. gedrukt, die van B. Zonder spelfouten, de mijnen van spelfouten kriellende. Ik had gewenst dat gij de eigen woorden of volzin mij had voorgelegd.

Hoe dit zij, in 1833 verscheen van mij één leerrede over Rom. 7:14. Zij die spoedig daarop de afscheiding invoerden; verwierpen die leerrede en beschuldigden mij van Antinomismus of wetbestrijding. Ik doorliep toen al de boeken, die ooit van de antinomialen uitgegeven zijn. Dat noemde ik en dat noem ik nog onschuldig bloed vergieten, iemand te beschuldigen van die ketterij aller ketterijen, waarvan mijn ziel een afschuw heeft. Zij verwierpen in mijn persoon het getuigenis, waarin, de redding van kerk en land lag. Tegen al mijn waarschuwen aan werd de afscheiding begonnen en doorgezet. Honderden die zich afscheidden, vraagden eerst bij mij aan, ik zou hun in de Naam van de Heere zeggen, wat hier de rechte weg ware. het welk zij dan aanhoorden; weer en weer komende, zeiden zij eindelijk; zij hadden er geen licht in, en scheidten zich intussen spoedig daarop af. Zij, die de kerk waren gingen kerkjes stichten, lieten zich door deels onbekeerde jongens drijven om naar vlees te kunnen wandelen en verwierpen in mij de van God gezonden en door veel lijden toebereide getuige, die weer met de leer kwam, welke God op het hoogst verhoogt en de mens op het diepst verootmoedigt. Die ik liefhad keerden mij de rug toe en de vijanden hadden hun wil.

Zo stonden de zaken toen. Nu zijn wij ongeveer 24 jaren verder en de vijand heeft alles in, 't Is geschied onder Gods rechtvaardig oordeel en hoge toelating, gelijk het opkomen van koning Saul en zijn regering. Mochten er weinigen gevonden werden, die het de vroegeren napraten om mij te betichten van een ketterij, waarvan ik een afschuw heb! Onder afgescheidenen en niet-afgescheideten zijn die mijn broeders en zusters zijn in de Heere. Moest ik in Holland thans leven zonder zelf te prediken, ik zou gaan waar ik het groene gras vond, het zij niet of wel afgescheiden, latende het verdere aan de Heere over, zonder iets terug te nemen van mijn getuigenis het zij links of rechts.

De door u aangehaalde plaats Leviticus 26, vers 41 en 43 vindt immers al verklaring in de kanttekening van onze Statenbijbel op die plaats. Maar: als het land aan zijn Sabbatten een welgevallen heeft, groeit er niets; ach hoe dor ziet het er dan uit! En als het volk een welgevallen aan de straf van Zijn ongerechtigheid heeft, o hoe verbrijzeld ligt het dan onder 's Heeren roede! Kan het dan nog tot de afgoden lopen, dan nog lust hebben tot de wandel naar het vlees en tot de werken van de vleses? Kan het dan nog bij Paasbrood, hoender eieren en basiliskus-eieren eten? Of bekeert het zich dan niet veeleer in waarheid tot de Heere, en schreeuwt tot God allereerst om een vaste gang in de weg van Zijn getuigenissen? Helaas ware die plaats uitgelegd zo men die opvatte naar het spreekwoord: wij zitten nu eens in het

²⁴ Ten Bokkel Heuning

schuitje en moeten nu maar meevaren. Hoe kan een ziel die het naar Psalm 119 vers 175 en 176 gaat, het daar uithouden waar men met dat leven spot? Intussen geven deze wel aanleiding daartoe die zich voor levende houden, er voor aangezien willen wezen en zich wel bedenken om steeds de onderstelde weg te gaan om zijn verkeerden naasten voor Christus te winnen. Ik zeg in uw geval waar gij van schrijft, dat al het gedwongene niet vanzelf loopt, en dat het gelijmde geen heet water verdragen kan.

Nu moet ik eindigen, zo gij niet te behoeftig zijt zo gelieve uw brieven te frankeren, als gij nog eens weer aan mij mocht willen schrijven.

O hoe goed is het dat zoveel arm en ellendig volk, dat naar water zoekt en het is er niet toch altijd nog een vrije bron tegen de zonde en ongerechtigheid open vindt en met vrouw en kind, voor ziel lichaam bij de Heere Zelf te kerk mag gaan!

De genade zij met U om in geen ding welgevallen te hebben aan uzelf maar enig en alleen aan 't eeuwig zoutverbond.

Uw heilbiddende vriend,

Dr. KOHLBRUGGE.

Bazel, 20 Januari 1863.

5. KOHLBRUGGE EN CAPADOSE

Door Dr. D. Kalmijn

Kohlbrugge en Capadose, beiden uit de Réveilkring, over Afscheiding etc.

Hermann Friedrich Kohlbrugge en Abraham Capadose: twee mannen, die in hun dagen persoonlijke overtuiging genoeg hadden om een eigen geluid te laten horen; die zich ook vrij genoeg van mensen wisten om in hun spreken niet de stem des volks of de roep der massa te laten resoneren, maar slechts met bewogenheid te getuigen van datgene wat zij in hun diepste innerlijk als heilige waarheid hadden ervaren, een waarheid, welker triomf hun méér ter harte ging dan eigen eer en welzijn.

Het boeit ons hen naast en tegenover elkaar te zien Wellicht leren wij hen beiden er nog iets beter door kennen. Karakterstudie is vergelijkende studie. Capadose en Kohlbrugge hebben elkaar gekend en met elkaar te maken gehad. Zij hebben daarin ook blijk gegeven van zekere persoonlijke eigenaardigheden, die ons doen zien, waarin zij met elkaar overeenstemden en waarin zij van elkaar verschilden. Na meer dan honderd jaren loont het inderdaad nog de moeite daarop in te gaan.

Wij spreken dus over Kohlbrugge en Capadose als twee vergelijkbare en verwante figuren. Men vergeve het mij echter, dat ik op de behandeling even vooruitloop. Er zit trouwens niets verrassende in, veronderstel ik. Dit slechts wil ik maar zeggen: ik acht het helemaal niet ten onrechte, dat Kohlbrugge enige jaren geleden officieel een plaats onder de „kerkelijke klassieken" heeft gekregen, als laatste in een reeks van „oude en nieuwe kerkvaders" is gerekend, en ben van mening, dat een dergelijke onderscheiding Capadose niet zo licht te beurt zal vallen. Het is in de Kerk nu eenmaal zo, dat hij, die een belangrijke ontdekking doet in het rijk der waarheid, voortleeft bij een nageslacht, dat zijn naam dan op een bijzondere wijze in verband brengt met het Evangelie, op welks zuivere verkondiging het aankomt, wil het ook verstaan worden. En nu kan het tot op heden wel van Kohlbrugge, maar niet van Capadose worden gezegd, zulk een ontdekker te zijn geweest.

Dr. Noordmans houdt het ervoor, dat in één opzicht, nl. wat betreft de leer van de rechtvaardiging door het geloof alléén, het *sola fide*, er niemand te noemen is, die zo diep als Kohlbrugge door zijn prediking op de gemeente heeft ingewerkt, en voegt daaraan toe: „In deze lijn, die van Paulus naar Augustinus en van dezen laatste naar Luther loopt, de leer der vrije genade, staat Kohlbrugge als een heraut van Jezus Christus, om een eeuw die in eigen kracht zich een pad door het leven zocht te banen, er aan te herinneren, dat er voor den zondaar geen weg is naar de eeuwigheid dan door de dood en de opstanding heen."

Van deze vrije genade had Capadose inderdaad ook weet, maar Kohlbrugge heeft, zoals wij nog nader zullen bezien, er wel een heel bijzonder licht op laten vallen, waardoor hij aanmerkelijk van Capadose verschilde.

Capadose en Kohlbrugge hebben elkaar in de twintiger jaren der negentiende eeuw persoonlijk leren kennen. Er was een Amsterdamse Réveilkring, waarvan zij beiden deel uitmaakten' Pierson deelt ons mede, dat in deze kring ook Willem de Clercq „den man, die later bestemd was op zijn gemoedsleven een gewichtigen invloed uit te oefenen," Kohlbrugge namelijk, voor het eerst ontmoette. Het was „in de zaal van Da Costa, waar zeker een

bijeenbrenging van natiën en mensen was, die niet door mensenhanden bij elkander was gebracht. Daar waren da Costa en Capadose in broederlijke eendracht; een eendracht, niet uit den mens maar uit God ..." In welk een geest en met welk doel men samenkwam, daarvan getuigt de Clercq's volgende uitlating: „Het was mij heerlijk met zovelen aan te zitten, voor wie, schoon behalve Kohlbrugge geen van allen tot den geestelijken stand behoorde, het Evangelie hoofddoel van het leven was, en waarvan velen reeds zovele panden van hunne verkleefdheid aan de leer der waarheid gegeven hadden."

Wij zijn geen vreemdelingen in Jeruzalem en voelen zonder enige moeite het geestelijk klimaat aan, waarin Kohlbrugge en Capadose, beiden zo vatbaar voor religieuze indrukken, gesticht en onderwezen zijn. Maar van een vertrouwelijke verstandhouding tussen hen in deze jaren worden wij weinig gewaar, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat iets van die aard er niet geweest zou zijn. In ieder geval werd Capadose's verblijf te Scherpenzeel in de jaren 1831-1833 aanleiding tot een meer persoonlijk contact, blijkbaar doordat Kohlbrugge toen te Utrecht woonde en zij beiden, verstoken van de geregelde omgang met hun Amsterdamse vrienden, er te meer behoefte aan hadden elkaar op te zoeken. Op 31 Juli 1831 bracht Capadose 's avonds een paar aangename uren bij Kohlbrugge door.'

Enige weken later schreef deze zijn vriend, dat hij er zeer naar verlangde, hem te zien en te spreken en vroeg hij hem mede voor zijn vrouw en kind belet. Capadose ontving het gezinnetje gaarne voor het weekend van 9 tot 12 September en had op Zondagavond te zijnen huize een bijeenkomst van achttien personen, waarin Kohlbrugge over Hosea 2 sprak. Daags daarop werd Capadose's dochttertje Esther juist één jaar. Kohlbrugge reed 's morgens om zes uur te paard naar Amersfoort om enig speelgoed voor het kind te kopen en kwam tegen half elf vrij vermoeid terug. Capadose en zijn vrouw waren voor dit liefdebewijs zeer gevoelig en dankbaar.'

Wij laten het hierbij. De bronnen, die te onzer beschikking stonden, maken hoegenaamd geen melding meer van persoonlijke ontmoetingen, behalve dan dat Kohlbrugge na het overlijden van zijn vrouw nog eens een nacht met zijn kind bij Capadose te Scherpenzeel heeft doorgebracht.'

De Afscheiding van Ds. H. de Cock te Ulrum en Ds. H. P. Scholte te Doeveren in 1834 kan noch Capadose noch Kohlbrugge als uit een slaap hebben doen opschrikken. Het zat immers reeds in de lucht. Er was een geest van separatisme. Capadose hield oefeningen te Scherpenzeel. Neen, hij dacht er niet aan, zich met zijn conventikel aan de Nederlandse Hervormde Kerk te onttrekken. Maar ondertussen schiep hij zich en de zijnen toch maar een eigen geestelijk tehuis, een ook elders in Nederland veelvuldig voorkomend verschijnsel, dat o zo licht tot daadwerkelijk separatisme prikkelde. Dikwijls hing het slechts af van plaatselijke omstandigheden, of men de moed had de definitieve stap te doen. Heeft De Cock niet later heel wat oefenaars tot predikant geordend en daarmee nieuwe gemeenten gevormd? Ook te Utrecht werden er oefeningen gehouden. Studenten wonden zich hierover zo op, dat zij rellen veroorzaakten en zelfs aanstalten maakten om naar Scherpenzeel op te trekken. Kohlbrugge, die eveneens zijn kring had (hoe had hij anders gelegenheid kunnen vinden om het Woord te verkondigen?), reisde naar Scherpenzeel om Capadose er persoonlijk van op de hoogte te stellen. Juist kreeg Capadose ook bezoek van de oefenaar Ludwig en van nog twee heren uit Utrecht, die Kohlbrugge voorstelden daar leraar van een herstelde Hervormde gemeente te worden. Dit alles had plaats in 1832. Noch Kohlbrugge noch Capadose wilden echter van scheiding weten.

Het verdient niettemin aanbeveling, op Capadose's en Kohlbrugge's bezwaren tegen de

Afscheiding afzonderlijk te letten. Men vindt hierin een middel ieders zienswijze op de Kerk nader te preciseren.

Volgens Capadose was er nog geen afdoende reden om de Hervormde Kerk als zodanig als een „valse kerk" te beschouwen. Hoe diep ook gevallen, vertoonde zij nog altijd de in artikel 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis genoemde merktekenen van de „ware Kerk". Zij had immers nog haar rechtzinnige belijdenisformulieren, welke volgens hem het wezen van de ene ware uitwendige kerk uitmaakten. Bovendien bevond zich in haar nog een zeker — zij het ook klein — aantal getrouwe en godzalige leraars, op wie hij zijn verwachtingen bouwde voor een toekomstige vernieuwing en herstel. Van de ijver en moed dezer mannen hing het zijns inziens af, of de Gereformeerde belijdenis zich weer zó krachtig zou doen gelden, dat iedere oprecht gelovige zich weer in de Hervormde Kerk als in de ware Kerk thuis zou gevoelen. Maar dan achtte hij het ook nodig, dat de waarheidsgetrouwe leraars zich niet meer met de leugenleraren inlieten. Hij bepleitte een „geestelijke scheiding binnen de Kerk" tussen de Gereformeerde en niet-Gereformeerde leraren. Bij Kohlbrugge lagen de dingen enigszins anders. Met Capadose kwam Kohlbrugge hierin overeen, dat ook hij vurig verlangde naar een herstel van de Gereformeerde Kerk in haar oorspronkelijke gedaante, dat ook hij vasthield aan het drievoudig snoer: *Kerk, Oranje, Nederland*, en dat ook hij, zoals ons uit zijn briefwisseling met Brummelkamp blijkt, in de Afscheiding niet een werk uit God maar uit de mens zag. Brummelkamp vermocht hem dan ook niet over te halen een beroep naar een afgescheiden gemeente in overweging te nemen.

Hoewel men Kohlbrugge er niet duldde, bleef er bij hem — wonderlijk genoeg — steeds een beweging naar de Hervormde Kerk toe waar te nemen.

Capadose daarentegen verwijderde zich in de loop der jaren hoe langer hoe meer van haar, om tenslotte geheel met haar te breken. Maar Kohlbrugge had nu eenmaal, zoals zijn gedragingen te Elberfeld ons duidelijk genoeg leren, zijn hart op de landskerken gezet. En wat inderdaad doorslaggevend mag heten: zijn nieuw inzicht in Romeinen 7 : 14 ‘deed hem met beslistheid hopen niet op een halve, maar op een gehele verlossing van Neerlands kerk.’

Wij raken hier aan de grote lijn, die — aldus Dr. Locher — door Kohlbrugge's kerkelijk denken loopt: „Het is het getuigenis van de rechtvaardiging van den zondaar, die zichzelf vlees blijft voelen, om Christus' wil, geheel om niet. Bij dat getuigenis kan een mens zich niet als iets bijzonders met een kleine groep apart stellen, maar verheugt hij zich in het Evangelie van het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt. Dan zal men het zijn in een kleine vrije Gemeente niet als een bijzonder voorrecht zien. Dan voelt men voor heet de Kerk en heel het volk, hoewel men ten hevigste strijdt tegen alles wat dat Evangelie zou verzwakken, en acht alle menselijk „doen" om toch een vrome Kerk en een vroom volk apart te zien, vleselijk."

In zijn leerrede over Handelingen 2 : 1-42 stelt Kohlbrugge de vraag, waarom er op het Pinksterfeest te Jeruzalem slechts drieduizend en niet dertigduizend of drie miljoen mensen tot bekering kwamen, en antwoordt dan: „Er waren op dien dag te Jeruzalem niet meer van zulke ellendige en arme zondaren."

De zaak wordt ons nu nog duidelijker. Voor Kohlbrugge was het aan geen twijfel onderhevig, ***of de Nederlandse Hervormde Kerk zou zich in haar geheel bekeren, omdat God Zijn Geest uitstort op alle vlees, dus ook op de ganse zondige Vaderlandse Kerk. Zoals de zon opgaat over bozen en goeden en de regen neerdaalt op rechtvaardigen en onrechtvaardigen, zo wordt ook de Geest uitgestort op gelovigen en ongelovigen. Het Pinksterwonder herhaalt zich om zielen toe te brengen tot de gemeente, die zalig wordt.***

Maar voor Capadose werd de Hervormde Kerk steeds meer de plaats, „waar de Heer en

Heiland eens te vinden was." Voor die chaos van verwarring met nog slechts enkele christelijke elementen onder de talloze schakeringen van antichristelijke elementen, zoals hij schreef," achtte hij de naam „Christelijke Kerk" gestolen. Hij scheidde zich daarom in 1866 van haar af. „Bij een kadaver kan ik niet langer wonen," riep hij uit. En daar hij nergens een uitwendige kerk kon ontdekken, die de gestalte van de ware Christus-kerk vertoonde, sloot hij zich ook niet meer bij een andere kerk aan. Hij wenste zich slechts te voegen bij de ene belijdende Kerk in de harten der ware christ-gelovigen. Om de eenheid in het zuivere belijden te beleven kon men het desnoods zonder uitwendige kerk stellen. Voor Capadose restte dus nog slechts de „inwendige" kerk. Hij hoopt; dat deze zich ook nog eens in de Hervormde Kerk zou openbaren als „een volk van getuigen, een in goddelijken zin triomferende Kerk, dat is een volk des lijdens, dat geen herstel wacht dan bij de afgesmeekte wederkomst des gezegenden Heilands." Door groepvorming binnen die kerk zou zulks mogelijk worden.

Het lijkt mij toe, dat Capadose zich hier in een Doperse lijn beweegt. Hij streefde naar een ‘heiliging der Hervormde Kerk van binnen uit’. Bij hem is het de vrome mens, die de kerk maakt tot ware Kerk. Kohlbrugge daarentegen, voor wie de rechtvaardiging van de goddeloze het leidinggevende motief in zijn kerkelijk denken was, bouwde al zijn verwachting op de uitstorting des Geestes. In zijn gedachtegang heeft het verder geen zin zulk een gewaagd onderscheid als dat tussen inwendige en uitwendige kerk zo sterk te poneren.

In de kring der Réveilvrienden traden menigmaal spanningen op, voornamelijk als gevolg van het feit, dat een ieder in zijn persoonlijke omgang met de ander gaarne zichzelf wilde blijven. Er was een communis opinio (algemeen gevoelen), maar deze liet nogal speelruimte aan het subjectieve (persoonlijke) element, zoals te verwachten was onder mensen, wier theologisch denken zo kennelijk door de bevinding beheerst werd. Bedenken wij, dat zelfs de diepstgelovige mens niet in staat is, zijn eigen innerlijk zó te doorschouwen, dat hij daaruit zou kunnen vaststellen, wat zuivere Goddelijke waarheid is, dan verstaan wij, hoe voorzichtig wij in het algemeen met onze geloofservaringen dienen te zijn. Laat ons er maar liever niet zonder meer op afgaan. De Psalmddichter wist ook in dit opzicht wel terdege, waar hij met zichzelf aan toe was, toen hij uitriep: „*Heere, Gij doorgrondt en kent mij; ... Gij verstaat van verre mijn gedachten.*"

Capadose stelt de kwestie van de bevinding ongetwijfeld zuiver, wanneer hij haar functie hierin acht te bestaan, dat zij het Woord „verzegt". En zij dicht nadert hij dan met deze bevinding de apostolische beleving, dat hij zich bijna aan grensoverschrijding schuldig maakt. Hij schrijft immers: „Leerden wij uit de getuigenis van Mozes en de Profeten, van Evangelisten en Apostelen de waarachtige Godheid des Verlossers kennen; wij leerden in Zijne leiding de waarheid daarvan aan het harte gevoelen, zodat wij in *een zekeren zin* de Apostel kunnen nazeggen, hetgeen van den beginne was, hetgeen wij gehoord hebben, hetgeen wij gezien hebben met onze ogen, hetgeen wij aanschouwd hebben en onze handen getast hebben van het Woord des Levens, dat verkondigen wij u, opdat ook gij met ons gemeenschap zoude hebben, en deze onze gemeenschap ook zij met den Vader en met Zijn Zoon Jezus Christus."

Men lette vooral op het voorzichtige „in een zekeren zin"!

En nu de kwestie van de befaamde komma in Romeinen 7 : 14! Met hoe grote onbevangenheid moet Kohlbrugge zich eens tot Schriftstudie hebben gezet, dat hij niet over dat leesteken heen las! Maar het ging bij hem dan ook vóór alle dingen om wat het Woord en niet om wat de vrome mens zegt. Terecht spreekt Prof. Korff van de “objectieve gerichtheid

van het geloof in de theologie van Kohlbrugge.”

Er schuilt waarlijk geen overdrijving in de bewering, dat de komma een „ontdekking” betekende. Zij helderde immers een stellig wel goed bedoeld, maar toch allesbehalve goedaardig misverstand op. Het gaat immers niet aan, de wedergeboren mens tot op zekere hoogte vleeselijk en overigens geestelijk te laten zijn en hem dus als eensdeels verkocht onder de zonde en anderdeels vrij van de zonde te beschouwen. Nee, *hij is geheel en al vlees, d.i. zondaar; maar dáárin, dat hij in Christus is, is hij ook rechtvaardig en heilig*. Hij valt dus niet in tweeën uiteen: vlees en geest, oude en nieuwe mens, maar wordt slechts voor de keus tussen het wandelen naar het vlees en het wandelen naar de Geest gesteld. Als verlore zondaar weet hij zich in een grenssituatie geplaatst,

De preek, waarin Kohlbrugge deze gedachte heeft uitgewerkt, heeft heel wat opschudding teweeggebracht. Zij heeft hem ook vrienden gekost. Het ligt niet binnen het bestek van deze schets hierop in te gaan. Wij maken natuurlijk melding van de „hoogstbelangrijke briefwisseling” tussen Da Costa en Kohlbrugge, waarin de laatste zich tegen Da Costa's aantijging van antinomianisme te verweren kreeg, maar bepalen ons verder bij Capadose's houding, die het in deze met Da Costa eens was.

„Ik ontving dezer dagen — aldus schreef hij aan De Clereq — de leerrede van onzen Kohlbrugge, maar ach! hoe smertede mij derzelve lezing in de ziel. Is dat Evangelie? O! ik kan u niet zeggen wat ik bij dit volslagen antinomiaans product gevoeld heb. Hoe, zal er nu geen weg zijn tussen die ener eigengerechte zelfsheiliging en heiligmaking om bij, God iets te verdienen en dat los, onheilig of ten minste slordig pad, dat men bewandelt?”

Capadose wenst dus het midden te houden tussen de twee uitersten der werkheiligheid en van wat hij in Kohlbrugge als wetsverachting afkeurt. Nu is de middenweg maar zelden de Koninklijke weg. Er spreekt vaak onzekerheid, aarzeling, compromis-zucht uit, waarbij men slechts kan menen, dat de waarheid in het midden ligt. Maar de Koninklijke weg *is die der vrijheid, waarmee Christus ons heeft vrijgemaakt*. Het komt alles aan op het in-Christus-zijn. In Christus is de zondaar rechtvaardig en heilig. En op deze weg van het in-Christus-zijn, van het geheel en niet gedeeltelijk in-Christus-zijn, komt het ook tot de heiliging des levens. „Een ieder, die in Hem blijft, zondigt niet; een ieder, die zondigt, heeft Hem niet gezien en heeft Hem niet gekend” (1 Joh. 3 : 6). Want het in-Christus-zijn brengt met zich, dat Christus in ons is en Zijn Geest ons kracht verleent tot het doen van goede werken. Hier raken wij aan de mystieke relatie tussen Christus en ons, tussen het Hoofd en de leden, tussen de Wijnstok en de ranken. De gelovige ervaart deze relatie in het eigen hart en gevoelt een onweerstaanbare drang in zich om Gods geboden te volbrengen. De Geest wordt hem inderdaad te machtig.

„Zo zijn des Heeren uitverkorenen een wonderteken (Zach. 3 : 8). Zij hebben altijd goeden wind, schoon zij meest varen met tegenwind, en drijven goed tegen den stroom op. Zij kunnen niet meer wat zij willen of wel wensten. Het zij ten goede of schijnbaar ten kwade en tot hun nadeel, zij zijn hunnen wil kwijt. Zij gaan niet te rade met vlees en bloed, hoewel zij er aan hangen. Zij blijven niet hinken op twee gedachten, maar terwijl zij hun kruis bereidwillig op zich nemen, loeren zij het blijmoedig dragen, en zij volgen het Lam waar het ook heen gaat, door onbezaaide zowel als bezaaide landen. De genadige wil van hun Koning gaat bij hen boven alles, en al is er tegenstreven bij, zodat eerst onwil opkomt — spoedig is er berouw over zulken onwil, en de wil des Heeren wordt gedaan van harte.”

Deze aanhaling uit een leerrede van Kohlbrugge strekke ten bewijze, dat bij hem in geen geval van een „los, onheilig of ten minste slordig pad, dat men bewandelt” gesproken mag worden. Maar het gaat er bij Kohlbrugge om, dat ook de allervroomste mens zichzelf als volkomen zondig beschouwe en daarom niet in staat, ook maar een enkele schrede te vorderen

op de weg zijner heiligmaking. Hij is slechts in Christus heilig en deze heiligheid wordt in zijn leven openbaar, zolang hij in Christus en Christus in hem is. Zijn goede werken zijn dan de vruchten zijner heiliging. Hoe meer hij in Christus is, hoe meer heiliging. Maar dit mag geen vorderen op de weg der heiligmaking heten. Daarvoor is de tegenstelling tussen vlees en Geest, tussen absolute onreinheid en absolute heiligheid te radicaal.

Kohlbrugge besluit zijn boven vermelde leerrede aldus: „De Heere, die God is, verbreke alle volle vaten, Hij make de halfvolle geheel ledig, en wat geheel ledig gelopen is, dat zal Hij reinigen en vervullen met Zichzelf en Zijn eeuwige en onvergankelijke schat, naar Zijne verbondsbelofte: „Ik zal zeggen tot Lo-Ammi: Gij zijt Mijn volk; en dat zal zeggen: O mijn God" (Hoséa 2)."

Het moet een scheefftrekken van Kohlbrugge's gedachten over de rechtvaardiging en heiliging heten, wanneer men hem, zoals Wagenaar doet," ervan beticht, dat hij het wezen van het leven des Heiligen Geestes miskent en de weg baant tot het verschrikkelijkst ziekteverschijnsel in Gereformeerde kringen: de lijdelijkheid, tot het in 't „vrije genade, vrij zondigen" zich uitsprekend antinomianisme. Men begrijpt Kohlbrugge op dit punt dan volkomen verkeerd. Té veel nadruk legt hij op 's mensen persoonlijke verantwoordelijkheid, om van een aanprijzen van lijdelijkheids vroomheid verdacht te kunnen worden. Gaarne willen wij nog op een en ander nader ingaan om de ongegrondheid van genoemde beschuldiging vanuit een ander gezichtspunt in het licht te stellen.

Da Costa formuleerde zijn gevoelens tegenover Kohlbrugge aldus: „Onze heiligmaking is de wording der gestalte van Christus in ons door de Heilige Geest."

Zoals onze rechtvaardiging vrucht is van het sterven van Christus voor ons, is onze heiliging vrucht van het wonen van Christus in ons. Hoewel onafscheidelijk met haar verbonden, volgt toch de heiliging op de rechtvaardiging als een wèl van haar te onderscheiden zaak. Immers is de door het geloof gerechtvaardigde een nieuw schepsel geworden, een wedergeborene, een nieuwe mens naar de Geest die strijd voert tegen de in hem voortlevende oude mens. Capadose gaat in zijn analyse nog verder. Hij geeft een trinitarische zienswijze op de zaliging van de zondaar, hetgeen op zichzelf niet onjuist is; alleen kunnen wij het met deze zienswijze niet eens zijn, voornamelijk niet om één bepaalde vooronderstelling, welke ons Capadose's gehele redenering in twijfel doet trekken.

Ik bedoel de leer der verkiezing en verwerping van eeuwigheid, ons in de *Dordtse Leerregels* nagelaten, waarvan Capadose een overtuigd aanhanger was. Zij deed hem ook tot de *rechtvaardiging en heiliging van eeuwigheid* besluiten als beide afhankelijk van de verkiezing van eeuwigheid. Slechts wie door de Vader is uitverkoren, wordt door de Zoon gerechtvaardigd en door de Geest geheiligd. Ja, de uitverkoren zondaar is reeds vóórdat hij gelooft als gerechtvaardigd, en vóórdat hij door de Geest geheiligd is als heilig in Christus te beschouwen.

„Geloof het niet — zo roept Capadose uit —, als men u zegt, dat een zondaar om het geloof behouden wordt, of dat geen zondaar verloren gaat, dan omdat hij niet gelooft, dat Jezus ook voor hem gestorven zij, maar kom er openlijk voor uit en zeg: de vrijmachtige verkiezing Gods is de oorzaak der behoudenis van hen, die uit genade behouden worden!"

Het kardinale verschil tussen Capadose en Kohlbrugge is derhalve, dat de eerste in de rechtvaardiging van de *uitverkorene*, de laatste in die van de *goddeloze* gelooft.

Kohlbrugge spreekt van *een eeuwig voornemen, volgens hetwelk God het voor de wereld dwaze, zwakke, onaanzienlijke en verachte tot zaligheid verkiest. Dat zijn zij, die zich niets aanmatigen, alsof God hun iets verschuldigd zou zijn, noch menen God enig werk ter vergelding te kunnen aanbieden. Hun verkiezing bestaat hierin, dat het Evangelie tot hen*

komt, niet slechts in woorden, maar ook in kracht en in de Heilige Geest en in grote volheid, zodat zij zich van harte tot God bekeren.

Dus geen verkiezing van eeuwigheid, maar een eeuwig voornemen tot de verkiezing van de goddeloze, die zich bekeert, een verkiezing dus in de tijd des welbehagens, waarin het Woord gepredikt en de Geest uitgestort wordt, leert Kohlbrugge.

Waar zou men het vandaan moeten halen om in dit verband nog van lijdelijkheids vroomheid te spreken? Of van antinomianisme? God doet door Zijn Woord en Geest een beroep op de mens, om zich in zijn concrete situatie van zondaar-zijn te wenden tot Hem, om zich door Hem te laten rechtvaardigen en heiligen. En deze zijn bekering toont zich dan hierin waarachtig, dat zij zich uitwerkt in deemoed en een volhardend pogen om overeenkomstig Gods geboden te leven.

Lijdelijkheids vroomheid ligt meer in de lijn van Capadose, wanneer hij de verkiezing van eeuwigheid zó zwaar beklemtoont, dat hij in de bediening des Woords slechts een middel kan zien om voor de geestelijke gezondheid der zielen zorg te dragen en niet om het getal der uitverkorenen te vermeerderen. Zulk een leer kan de wedergeborene zelfs tot een verzoeking worden om de strijd tussen vlees en geest niet ten volle ernstig te nemen.

Wij keren nog even terug tot het kerkelijk standpunt van Capadose en dat van Kohlbrugge. De eerste dacht zich, teruggrijpend op Gods verkiezing van eeuwigheid, een gemeenschap van uitverkoren kinderen Gods als inwendige kerk en, teruggrijpend op de drie Formulieren van Enigheid, een gemeenschap van getrouwe Christus-belijders als uitwendige kerk. Hij zag de Kerk echt als geloofsgemeenschap; zij bestond immers in de harten der gelovigen.

Kohlbrugge daarentegen legde meer de nadruk op de bediening der verzoening in het heden. Hij zag de Kerk meer als heilsinstituut. Vandaar dan ook zijn objectieve gerichtheid op het Woord.

Het behoeft ons waarlijk niet te verwonderen, dat Capadose de Hervormde Kerk tenslotte maar verliet en zich bij geen andere kerk aansloot: hoe zou hij zijn ware Christus-kerk in een der uitwendige kerken hebben kunnen ontdekken? Evenmin behoeft het ons te verwonderen, dat Kohlbrugge zich bleef hechten aan de Nederlandse Hervormde Kerk: hij zag daarin een middel in Gods hand om een volk in het leven te behouden, dank zij Gods verkiezingswerk in het heden.

Ik moge verwijzen naar:

mijn dissertatie: Abraham Capadose, 's-Gravenhage 1955, blz. 52 vlgg., waar men ook bronnen aangegeven vindt.

A. Pierson en De Clercq's jongste kleindochter, Willem de Clercq naar zijn dagboek, II (1825-1844), Haarlem 1888, blz. 81.

Brieven van Capadose aan Is. da Costa 1-8-1831-1933

H. F. Kohlbrugge, Feeststoffen. Leerredenen. Uit het Hoogduits, Utrecht, 1878, blz. 256.

A. Capadose, *Of scheiden af scheiding*. Een woord aan leeraars en gemeenten,

's-Gravenhage 1866, blz. 6. 17 A. Capadose, t.a.p., blz. 14.